

İSTANBUL'UN İDARESİNİN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ YÖNETİMİNE GEÇİŞİ SÜRECİNDE AZINLIKLAR*

Hüseyin KALEMLİ**

Öz

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkıp 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmesinden sonra İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından 13 Kasım 1918'de fiilen, 16 Mart 1920'de de resmen işgal edilmiştir. İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki işgalleri 2 Ekim 1923'e kadar devam etmiş ve bu işgaller şehirde yaşayan azınlıkların bazıları tarafından fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bilhassa Rumlar, Ermeniler ve Museviler bu dönemde uzun süredir birlikte yaşadıkları Türklere karşı içlerinde sakladıkları düşmanlıkları açığa çıkarmışlar, çeşitli taşkınlıklarda bulunmuşlar ve hatta İtilaf Devletlerinin yaptıkları haksızlıklara aracılık etmişlerdir. Azınlıkların sınır tanımayan bu tutum ve davranışları Büyük Taarruz Harekâtı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi orduları tarafından kazanılması ve Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasına kadar sürmüştür. Hem Büyük Taarruz'un kazanılması hem de Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması onları tedirgin etmiştir. Arkasından da İstanbul'un yönetiminin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne geçmesi endişelerini iyiden iyiye arttırmıştır. Bu tarihten sonra azınlıklar arasında Türklerin kendilerine karşı olumsuz tavır takınacakları ve geçmişte yaşananların intikamını alacakları düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı, İstanbul'da kendilerini korumak amacıyla farklı şekillerde hareket etmişlerdir. Bazıları İstanbul'dan firar etmiş, bazıları Türklere karşı teşkilatlanma düşüncesi içerisine girmiş, bazıları da İtilaf Devletleri birliklerine asker olarak kaydolmuşlardır. Bir kısmı ise İstanbul'un idaresini üzerine alan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne bağlılıklarını bildirme yolunu seçmişlerdir. Bu tarihlerde Türkler azınlıklara karşı herhangi bir olumsuz tavır göstermedikleri halde onlar geçmişte yapmış oldukları fenalıklardan dolayı endişelenip korkuya kapılmışlardır. Bu da onları kendileri açısından farklı şekillerde davranmaya itmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, İşgal, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türk, Azınlık.

* Bu makale; "Hüseyin Kalemli, İstanbul'un Son İşgal Yılı ve Tahliyesi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2013" isimli Doktora Tezi'nden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni., Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (huseyinkalemli@gmail.com).

MINORITIES IN THE PROCESS OF İSTANBUL'S ADMINISTRATION TRANSITION TO TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY MANAGEMENT

Abstract

After the Ottoman Empire was defeated in the First World War and retreated from war by signing the Moudros Armistice on 30th October 1918, İstanbul was occupied by Entente States actually on 13th November 1918 and officially on 16th March 1920. Invasion process of Entente States lasted until 2nd October 1923 and some minorities in the city took advantage of these invasion. Especially Greeks, Armenians and Jews revealed thier sense of hostilities against Turks who lived together for a long time during that period and they created some uproars. Also they mediated injustices of Entente States. These wrong attitudes of minorites lasted until the winning of The Great Offensive by the Turkish Grand National Assembly armies and signing of Mudanya Armistice. These gains of Turks enchafed the minorities. After that along with Turkish Grand National Assembly's take over the administration of İstanbul increased their apprehension completely. After this date, minorities had the idea that Turks would cop an attitude against them and take revenge. Thus, they acted in different ways in İstanbul in order to protect themselves. Some of them escaped from İstanbul, some had the thought of organizing against the Turks and some of them were registered as soldiers to the Entente States. Also some of them declared their loyalties to Turkish Grand National Assembly. Although Turks did not show a negative attitude towards minorities at this time, they were worried about the evils they had done in the past and this led them behave in a different way.

Keywords: İstanbul, Invasion, Turkish Grand National Assembly, Turk, Minority.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olup 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmesinden¹ sonra İtilaf Devletleri İstanbul'u 13 Kasım 1918'de fiilen ve 16 Mart 1920'de de resmen işgal ettiler.² İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki işgalleri Ankara'da kurulan TBMM Hükûmeti'nin Milli Mücadele'yi kazanması ve Lozan Barış Antlaşması'nın

- 1 Mondros Mütarekesi hakkında geniş bilgi için bakınız: Âli Türkgeldi, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O, Ankara, 1948, s. 23-73; *Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1962, s. 27-56; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s. 12-14.
- 2 İstanbul'un işgali ve işgal dönemi hakkında geniş bilgi için bakınız: *Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 107-128; Abdurrahman Bozkurt, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014; Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007; Ali Karakaya, *İşgal Altında İstanbul*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016; Gürkan Fırat Saylan, *1918-1923 Yıllarında İtilaf Devletlerinin İstanbul ve Çevresindeki Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2010.

imzalamasından³ sonra bu devletlere ait son birliklerin 2 Ekim 1923'de buradan ayrılımlarına kadar devam etti.⁴

İtilaf Devletleri 13 Kasım 1918'de İstanbul'u fiilen işgal ederken şehre asker çıkardıkları sırada Osmanlı vatandaşı azınlıklar, Rumlar, Ermeniler, Museviler, onları coşkun tezahürat ve çılgınlıklar ile karşılayıp⁵ gerçek kurtarıcılar olarak kabul ettiler, onlarla yakın ilişkiler kurdular.⁶ İşgalle birlikte evlerini, mağazalarını, dükkânlarını, depolarını İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan bayraklarıyla donatarak müttefiklere yakınlık gösteren azınlıklar, bayram yapıyorlar ve hatta bununla da yetinmeyerek Türk halkının kanayan yaralarını deşip genişletiyorlardı. Kısacası İstanbul'un fiili ve resmi işgali döneminde bu zümrenin taşkınlıkları, gücendirici hareketleri Türk milletinin kalbinden silinmeyecek acı hatıralar bırakıyordu.⁷ Bu durum öyle bir hal almıştı ki azınlıkların Türklere karşı olan taşkınlıklarını müttefikler dahi zor yatıştırabilmekteydiler.⁸ Azınlıklar içlerinde besledikleri tahrik edici ve intikamcı tutumlarından dolayı asırlarca birlikte yaşadıkları Türkler hakkında birçok gerçek dışı iddiada bulunarak onların itilaf makamları tarafından cezalandırılmalarını sağlamakta, bu konuda aktif rol oynamaktaydılar.⁹ Mütareke dönemi diye de adlandırılan bu dönemde İstanbul'da azınlıkların Türklere karşı takınmış oldukları olumsuz tavır ve davranışları çok çeşitli şekillerde örneklendirmek mümkündür.¹⁰

3 Lozan Barış Antlaşması hakkında geniş bilgi için bakınız: Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt: 1-2-3-4-5-6-7-8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001; M. Cemil Bilsel, *Lozan, Birinci - İkinci Cilt*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998; Sevtap Demirci, *Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923*, Çeviren: Mehmet Moralı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011; Ali Naci Karacan, *Lozan*, Hazırlayan: Hülûsi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

4 İtilaf Devletlerinin İstanbul'u boşaltmaları hakkında geniş bilgi için bakınız: Mahir Aydın, *İstanbul Kurtulurken İstanbul'un Kurtuluş Bayramı*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011; Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 23, s. 13-58; Hüseyin Tosun, "İtilaf Devletleri Son Birliklerinin 2 Ekim 1923 Tarihinde Türk Bayrağını Selamlayarak İstanbul'dan Ayrılışları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IX/27, Ankara, 1993, s. 627-650.

5 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s. 24; Hüsnü Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, I, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975, s. 74.

6 Nezhir Uzel, *İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett Anlatıyor Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2008, s. 86.

7 Himmetoğlu, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, I, s. 74-75; *Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 123.

8 Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994, s. 59.

9 *Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 124; Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 4-5; Mehmet Okur, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükümetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükümetlerin Tutumu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX/57, Kasım 2003, s. 1140; Feridun Ata, "Mütareke Döneminde İtilaf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XX/60 (2004), s. 730; Firdes Temizgüney, "Bayburt Kaymakamı Nusret Bey ve Faaliyetleri (1914-1915)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), Mart 2018, s. 159, 161-162.

10 Konu hakkında farklı örnekler açısından geniş bilgi için bakınız: Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay Atase ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara,

Azınlıklarla ilgili bu durum yerli ve yabancı kişilerin döneme ait ifadelerinde de açık bir şekilde dile getirilmekteydi. Örneğin Halide Edip (Adivar) bu konuyla ilgili gözlemlerini belirtirken, “İtilaf Devletleri polisinin, özellikle İngiliz polisinin çalıştırdığı Rum ve Ermeni tercümanlar ile yardımcıları, bu yetkililerin Türklere karşı tutumlarına büyük ölçüde etki yapıyorlardı. Çünkü bu yetkililer, Türklere Rum ve Ermenilerin gözüyle bakıyorlardı. Bu durum da Türk halkını çok üzüyordu.” diyordu. Diğer taraftan o sıralarda Türkiye’deki İngiliz işgal kuvvetlerinde subay olarak bulunan yazar Harold Armstrong da bu konudaki görüşlerini, “Dürüst olmayan tercümanlara güvenen İngiliz askeri makamları, sarhoş, faydasız ve yalancı bir zorba olan Dipovan gibi canavarlara güveniyor, onlara yetki vererek iyi adımızı lekeliyorlardı.” şeklinde belirtiyordu. Yine İstanbul’daki İngiliz Yüksek Komiserliği’nde tercümanlık yapan Sir Terfold Waugh ise “Çeşitli diller konuşan unsurlarla başa çıkamayacaklarını anlayan İtilaf Devletleri yetkilileri, yerli tercümanlara -Rum, Ermeni ve Musevilerden oluşan memurlara- güvenmek zorunda kalıyorlardı. Türkler üzerinde akla hayale sığmayacak ölçüde kudret sahibi haline gelen bu tercümanlar, yetkilerini istedikleri gibi kullanmaktan geri kalmıyorlardı. Bu yüzden Türkler, Bağlaşık Polis Komisyonu’nun İngiliz Şubesi’ne karşı büyük ölçüde kin duyuyorlardı.” diyerek durumu gözler önüne seriyordu.¹¹

Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra gerek İstanbul gerekse Anadolu’da birçok yer İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş, Batı Anadolu da İtilaf Devletleri’nin desteği ile hareket eden Yunanistan tarafından ele geçirilmişti. Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa’nın liderliğinde başlayan Milli Mücadele hareketi neticesinde Doğu, Güney ve Batı Cephesinde işgalci güçlere karşı önemli başarılar elde edildi. Doğu ve Güney Cephelerinin kapanmasından sonra en son Büyük Taarruz Harekâtı ile Batı Cephesinde Yunanlılar da Anadolu’dan atıldılar.¹² Yunanlıların Batı Anadolu’dan atılmalarından sonra Türk kuvvetleri yine Yunan işgali altında bulunan Trakya’nın kurtarılması için takip harekâtına başladı. Bu dönemde Boğazlar bölgesinde itilaf birlikleri bulunduğu için Türk birlikleri bunlarla karşı karşıya geldi ve taraflar arasında Çanakkale krizi ortaya çıktı. Ancak kriz bir çatışmaya sebep olmadan diplomatik yollardan halledildi.¹³

2006; Feridun Ata, *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 240-245, 280-284, 288-292; İbrahim Ethem Atnur, *Türkiye’de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi*, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 151-172, 213-222; Cengiz Mutlu, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 221-226; Önder Duman, “Mütareke İstanbul’unda Ermeni Faaliyetleri”, *Ermeni Araştırmaları Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Avrasya Bir Vakfı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, Kış 2004 - İlkbahar 2005, Sayı: 16-17, s. 151-172.

11 Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 13.

12 Büyük Taarruz hakkında geniş bilgi için bakınız: *Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III ncü Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos 18 Eylül 1922)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1969; Uğur Üçüncü, *Büyük Taarruz*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012.

13 Çanakkale krizi hakkında geniş bilgi için bakınız: David Walder, *Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922)*, Çeviren: M. Ali Kayabal, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

Çanakkale krizinin çıktığı dönemde TBMM Hükümeti ve İtilaf Devletleri arasında yapılan müzakereler neticesinde bir mütareke görüşmesi yapılması kararlaştırıldı. Bundan sonra Mudanya'da 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonunda 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı.¹⁴ Mudanya Mütarekesi ile alınan kararlar çerçevesinde TBMM Hükümeti Doğu Trakya'yı askeri bir harekâta gerek kalmadan teslim aldı.¹⁵ Azınlıkların İstanbul'daki durumları ile ilgili endişeleri de işte tam bu dönemlerde başladı. Özellikle Büyük Taarruz'un başarı ile sonuçlanması ve Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Türklerin İstanbul'da gösteriler yapmaları azınlıkları tedirgin etti. Çünkü artık İtilaf Devletlerinin işgali altında dahi olsa İstanbul'da durum Türklerin lehine doğru dönüyordu.

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Doğu Trakya'nın devir teslim alınması için Refet Paşa görevlendirildi. Refet Paşa, devir teslim işlerini İtilaf Devletleri temsilcileri ile görüşmek üzere 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gitti. 19 Ekim'de İstanbul'a gittikten sonra burada çeşitli konuşmalar yaptı. Yaptığı konuşmalarda birçok defa İstanbul'un Anadolu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu vurguladı. Refet Paşa İstanbul'da kaldığı sırada hem İstanbul Hükümeti'nin hem de işgal kuvvetlerinin konumları her geçen gün zayıfladı.¹⁶ Neticede de Lozan Konferansı sürecinde İstanbul Hükümeti görüşmelere katılmak isteyince TBMM Hükümeti almış olduğu 1 Kasım 1922 tarihli kararlar saltanat makamını kaldırdı ve böylece altı yüz yıllık Osmanlı idaresi son bulmuş oldu.¹⁷ Arkasından da 4 Kasım 1922'de İstanbul Hükümeti istifa etti, İstanbul resmi daireleri TBMM Hükümeti'ne bağlılıklarını bildirdiler. Refet Paşa da TBMM Hükümeti adına İstanbul'un idaresini üzerine aldı.¹⁸ Böylece bu tarihten itibaren İstanbul'un yönetimi TBMM Hükümeti'ne geçti.

Bu süreçte daha önce İstanbul'da Türklere karşı her türlü fenalığı reva gören azınlıklar kendi durumları ile ilgili korkuya kapıldılar. İstanbul halen İtilaf Devletleri işgali altında bulunmuş olsa dahi kendi güvenlikleri ile ilgili çeşitli çareler düşündüler. Bilhassa Rumlar ve Ermeniler bu durumdan çok tedirgin oldular.

14 Mudanya Mütarekesi hakkında geniş bilgi için bakınız: İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

15 Doğu Trakya'nın Türklere devir teslimi hakkında geniş bilgi için bakınız: Veysi Akın, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.

16 Refet Paşa'nın Doğu Trakya'yı devir teslim almak için görevlendirilmesi ve bu görev için İstanbul'a gidişi hakkında geniş bilgi için bakınız: Halit Kaya, *Refet Bele Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 131-149; Mehmet Özdemir, *Refet Bele*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 85-110; Betül Aslan, *Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1991, s. 1-53.

17 Saltanatın kaldırılması hakkında geniş bilgi için bakınız: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 24, İçtima Senesi: 3, s. 292-298, 304-316; Selami Kılıç, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 29-56.

18 İstanbul'un idaresinin TBMM Hükümeti'ne geçişi hakkında geniş bilgi için bakınız: Aslan, *Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi*, s. 54-140.

1. Azınlıkların Güvenlikleriyle İlgili Endişeleri

Büyük Taarruz'un Türk ordusu tarafından kazanılması ve Yunan mağlubiyeti üzerine İstanbul'daki Rumlar iyiden iyiye vaziyetlerini değiştirdiler. Türk ordusunun İzmir'e girmesinden sonra tarifi mümkün olmayan bir korku, telaş ve endişeye düştüler. Türk zaferinin ardından daha önce İstanbul'u Yunanistan gibi gören birçok Rum evlerine ve işyerlerine Türk bayrakları astı, mağazalarından ve diğer bazı müesseselerden Venizelos'un resmini indirdi. Hatta bazıları da Mustafa Kemal Paşa'nın resimlerini yerleştirdi. Bunlar artık geleceklere ile ilgili bir endişeye düşmüşlerdi.¹⁹

Genel olarak Rumların korkuları, İzmir'de yaşanan durumun(!) ihtimal ki daha müthiş bir şekilde İstanbul'da da tekrarlanacağı endişesinden kaynaklanıyordu. Bunu İstanbul'da bir Türk yetkilinin eskiden tanıdığı bazı ailelerle görüştüğünde söyledikleri sözler açıkça gösteriyordu. Bu yetkili tanıdığı bazı Rum aileler ile görüştüğünde, "Bizi acaba kesecek misiniz?", "İstanbul'da kalmak tehlikeli değil midir?" gibi ifadeler duymaktaydı. Bu tür düşüncelerin manasız ve yersiz olduğunu belirttiğinde de aldığı cevap "İzmir hadisesi(!) meydandadır. Birkaç gün önce İstanbul'da yapılan coşkun tezahürat da bir tehdit gösterisidir." şeklindeydi.²⁰

Yine Türk yetkilinin verdiği bilgiye göre, Rumları bu noktada teskin eden cihet İngilizlerin hareket tarzı idi. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı tarafından yayımlanan beyannameler, Hristiyan halk yani azınlıklar arasındaki korku ve heyecanı bir dereceye kadar azaltmaktaydı. Rum Patrikhanesi de gerek İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'ndan gerekse hariçten aldığı birkaç güven verici beyannamenin ardından Rumlara sükûnet ve itidal tavsiye etti. Tehlikeli bir durumun mevcut olmadığını açıkladı. Diğer taraftan Rum gazeteleri de İngiltere'nin hareket tarzına güvenerek herhangi bir telaş emaresi gösterilmemesini yazdılar. Hatta Rum gazeteleri Rumların teşkilatlanmaya hız vermeleri lüzumunu ileri sürdüler. Bu konuda 14 Eylül 1922 tarihli Patris gazetesi, geçen Pazar günü yapılan coşkun tezahürat esnasında nümayişçilerin Tavatla'ya²¹ dahi gideceklerini, fakat Tavatla Rumlarının karşılık verip mukavemet etmeye karar verdiklerini ve bu hareketin merdane bir tavır olduğunu belirtti. Aynı yazıda, İstanbul Rumları 500.000 kişi civarındadırlar. Bunların milli vazifelerini yapmaları lazım gelir. Bazen bozguncuların telaşlarını başkalarına sirayet ettirmeleri doğru değildir. Kendilerinde milli bir kuvvet hissedendenler Tavatlalılarla ortak hareket ederek İstanbul'da kalıp mücadelelerine

19 Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE), Kutu No (KN): 56, Gömlek No (GN): 55, Belge No (BN): 55-001.

20 TİTE, KN: 56, GN: 55, BN: 55-001. Rumların İzmir hadisesini örnek vermeleri, Türk ordusunun İzmir'e girişini ve muhtemel ki azınlıklar arasında yaşanan heyecan ve paniği işaret ediyor olmalıydı. Yoksa bu konuda İzmir hadisesi diyerek net bir açıklamada bulunmaları durumu yoktu.

21 Tavatla, İstanbul'da bu günkü Kurtuluş semtinin eski adıdır. Bir dönem Rum nüfusun yoğun yaşadığı yerdir.

devam etmelidirler. Bunları yapmayanlar İstanbul'dan giderler. Rumlar Yunanistan'a önemli bir surette yardım edebilirler ifadelerine de yer verildi.²²

Rumca gazetelerde yer alan bu tür yazılardan başka, Rumlar kendi aralarında İstanbul Rumları teşkilat yapmalılar ve yapacaklardır. Bu konuda ilk iş ve faaliyet Tatavla'da yapılmıştır. Tatavla'nın müdafaasına koşalım diye konuşmalar yapılmaktaydı.²³ Yine Yunanlılık ve Rumluk gayretinde daha da fazla ileri giden kişilere, örneğin Tatavla Rumlarının fikir ve mütalaalarına göre, Türk kuvvetleri İstanbul üzerine taarruz ettikleri takdirde Rumlar da derhal harekete geçeceklerdi. Kendileri bu durumda Türklere karşı koyabilecek her türlü silaha sahip durumdaydılar ve Rum izcileri de bu faaliyet karşısında önemli bir rol oynayacaklardı. Diğer İstanbul Rumları da Trakya'daki askeri yığınağa dikkat çekerek Türk ordularının İstanbul ve Boğazlar üzerine taarruzu halinde Trakya kuvvetleriyle birlikte ortak hareket etme düşüncesindeydiler. Rum Patrikhanesi de yaptığı bir toplantıda Rumlara yardımda bulunmak üzere İstanbul Vilayeti ve Çanakkale Livası dâhilinde bulunan Rum kiliselerine çağrıda bulunuyordu.²⁴

Rumlar hakkında üstteki bilgileri veren Türk yetkili, Rumların ve bilhassa Tatavlalıların hareket ve teşebbüslerini yakından takip etmek için sivil memurlar ile bazı Rumların parayla istihdam edilerek bilgilerine başvurulmasını öneriyordu. Bunlardan başka Rum çevreleriyle ve İstanbul'da müdafaa için kalmış olan Rumlarla da temas edebilecek kimselerden istifade edilmesi hususuna dikkat çekiyordu.²⁵

İstanbul'daki Rumlar gibi Ermeniler de Türk ordusunun başarısından endişeye kapıldılar. Türk ordusunun başarısı üzerine bir anda tavır değiştirdiler. Özellikle Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra sanki daha önce hiçbir şey olmamış gibi Türklerle uyuşmanın yollarını aramaya başladılar. Ermeni gazetelerine de bu durum açıkça yansdı. Verçinlor isimli Ermeni gazetesi 14 Ekim 1922 tarihli nüshasında yer alan başmakalesinde İstanbul Ermenilerine, şehrin sahiplerine iadesi ihtimaline karşı hemen Türklere itilaf edilmesini tavsiye ederek "Mudanya Konferansı/Mütarekesi batıda arzu edilen barışın neticesi olarak imza edildi. Harb-i Umumi gibi büyük bir felaketin neticesi bütün cihanı korkuttu. Artık hiçbir millet böyle bir felaketin tekrarına meydan vermek fikrinde değildir. Memleketler ile arazilerin şu veya bu devletin idaresi altında olması hiçbir zaman milletleri imha veya ihya edecek bir kuvvet teşkil etmediği gibi her türlü övgü ile bahsedilen medeniyet fikrini yaymaya ve duyurmaya da hizmet etmez. Bundan dolayı Mudanya'da toplanan konferansın muvaffakiyetle neticelenmesi her türlü harp ihtimallerini ortadan kaldırmakla bütün cihanı ilgilendiren büyük bir meselenin barış yoluyla halledilmesine yol

22 TİTE, KN: 56, GN: 55, BN: 55-001.

23 TİTE, KN: 56, GN: 55, BN: 55-001.

24 TİTE, KN: 56, GN: 55, BN: 55-001.

25 TİTE, KN: 56, GN: 55, BN: 55-001.

açtı. Şu halde ileride toplanacak sulh konferansının daha kolaylıkla maksat ve hedefe ulaşacağından emin olabiliriz. Zaman geçtikçe Doğu ile Batı birbirine yaklaşıyor ve milletler taleplerini daha ziyade değiştiriyorlar. Demek ki hakikati idrake kabiliyet artıyor. 'Hakikati idrak' demekten maksadımız hayaller ve hissiyatın yok olması keyfiyettir. Sırf bu keyfiyetin neticesi olarak en öldürücü düşmanlar birbirleriyle dost olmuş ve en samimi dostlar birbirleriyle düşman olmuştur. Nitekim bundan birkaç sene önce Rusya ile Türkiye'nin iki dost millet olarak birbirlerine yardımda bulunacakları tasavvur bile edilemezdi. İşte bu hadise mademki bugün bir hakikattir. Şu halde müttefik devletlerinde yarın Türkiye ile barış antlaşması imzalayıp, eski dostlarıyla yeniden samimi olmaları pek muhtemeldir. Milletler birbirleriyle uzun süre hasım vaziyetinde kalamazlar. Eğer böyle olmasaydı bugün dünya bir cehennem olurdu. Nitekim Anadoluşu son senelerde milletler arasındaki düşmanlık yüzünden bir cehennem manzarasını andırıyordu. Barışın temellerinin atıldığı şu zamanda bu eski düşmanlıklara son vermek ve yeni bir siyaset tesis eylemek icap eder. Biz Ermeniler gibi dağınık, ufak bir milletin böyle faydasız bir siyaset takip etmesi intihar demektir. Bu siyasetimiz bizim için tekrar sıkıntılar yaşamamızdan ve felaketi üzerimize davet etmekten başka hiçbir netice vermez. Bundan dolayı bu davranışlarımıza devam edebilmek için hiçbir güvenceye sahip değiliz. Bu düşüncelerimizin Ermenistan Hükûmeti'nin siyaseti ile alakası yoktur. Çünkü Ermenistan idarecileri memleketlerinin mukadderatını Rusya'ya bağlamışlardır ve komşu milletler ile itilaf etmişlerdir. Şimdi ortada kalan Türkiye daha doğrusu İstanbul Ermenileridir. Yarın İstanbul sahiplerinin tam hâkimiyetine bırakılıp teslim edildiği zaman biz ne yapacağız? Herhalde genel bir barışın imzalanmasından önce hâkim unsur olan Türklerle itilafa, anlaşmaya çalışmalıyız. Bugün bunun için en münasip fırsattır. Biraz tereddüt edersek belki vakit geçmiş olur." diye yazmaktaydı.²⁶ Bu tür yorumlar ile düşüncelerden olsa gerek meşrutiyetin ilanının ardından kurulan Ermeni siyasi fırkalarının kanlı ve uğursuz faaliyetlerinden bizzat Ermeni unsurların zarar görüp felaket yaşadığını dikkate alan bir takım yaşlı Ermeniler, Türklerle Ermeniler arasında önceden var olan dostluk ve münasebeti yeniden tesis etmek, fırka adı altında hususi maksatlara hizmet eden şahısların zararlı faaliyetlerine son vermek amacıyla Türk - Ermeni Dostluk Cemiyeti adı altında bir cemiyet kurulmasına karar verdiler. Cemiyete, bu maksadı kabul eden bütün Ermenilerle beraber Türklerden de bazı şahısların katılması için teşebbüste bulundular.²⁷ Sonraki tarihlerde de Ermenilerin bu tür tavırları devam etti. Örneğin yine Verçinlor gazetesinde Keçiyan Efendi bir başmakale ile Ermeni yurdu meselesi hakkında kendi düşüncelerini açıklarken, "Harb-i Umumi'nin ortaya çıkardığı hususlardan biri de 'Milli yurt', 'Milli ocak' tabirleri oldu. Bu tabir ilk defa Filistin Musevileri için kullanıldı." diyerek Musevi yurdu meselesinin tarihçesini açıkladıktan sonra "Ermeni yurdu meselesi birçok noktalardan Musevi yurdu meselesinden farklı değildir. Ancak

26 İkdâm, 15 Teşrin-i evvel/Ekim 1922, Numro: 9187.

27 Renin, 26 Teşrin-i evvel/Ekim 1922, Numro: 13.

İstanbul Musevileri gibi İstanbul Ermenileri de kendileri için 'yurt' aramıyorlar. Talep olunan 'milli yurt' İstanbul Ermenileri için değildir. İstanbul Musevileri gibi İstanbul Ermenileri dahi İstanbul'da ikametlerinden memnundurlar ve ancak Türk vatandaşları ile itilafı yaşamak arzusunda bulunuyorlar. İstanbul Ermenilerinin bu şehirde kalmalarına müsaade edildiği müddetçe, onlar Türkiye kanunlarına uyarak, Türk vatandaşları ile itilaf dairesinde yaşamaktan başka hiçbir şeyi arzu edemezler. Talep olunan 'yurt' yabancı devletlerde yersiz, yurtsuz, sefil kalmış olan muhacirler içindir. Zira hiçbir memleket yoktur ki büyük miktarda muhacir kabul etmeye onay versin. İstanbul Ermenilerinin gözleri ise asırlardan beri ecdadımızın yaşamış olduğu memleketlere bakıyor ve onlar karşılıklı olarak iki tarafın menfaati için memleketin sahipleri olan Türk vatandaşları ile yine dostça yaşamayı arzu ediyorlar. Yabancı devletlerde bulunan muhacir Ermeniler ise başlarını koyabilecek bir yer, bir yurt temini meselesi hususunda her tarafa müracaat ediyorlar. Bunlar müracaatlarında bizden hiç talimat almadılar. Bunların müracaatı ihtiyaçlardan dolayı ortaya çıkmaktadır. Bunun için sırf insani duygular ile temenni ediyoruz ki Türkiye Büyük Millet Meclisi bu Ermenilerin durumlarını şefkat ve adaletle göz önüne alsın. Biz eminiz ki Mîsâk-ı Millî'nin hiçbir maddesinden vazgeçmeksizin bu muhacir Ermenileri memnun etmek mümkündür. Bundan başka sırf Türkler ile Ermenilere ait olan bu meselenin ancak iki milletin itilafı ile halledilmesini temenni ederiz. Zira ancak Türk vatandaşlarımızın rıza ve onayıyla elde edilen neticeler Ermeniler için faydalı olabilir." sözlerini söylemekteydi.²⁸

Ermeniler bu durumda artık Anadolu'nun gerçek sahibi olan Türkler ile baş başa kaldıklarını geç de olsa anlamışlardı. Yapılan açıklamalar ve yazılar bunu açıkça göstermekteydi ve bu yüzden Türklerle uyuşmanın değişik yollarını arayacaklardı. Fakat şu da var ki Keçiyân Efendi bir taraftan da Musevi yurdu meselesi gibi Ermeni yurdu meselesini de alttan alta işliyordu. Buna gerekçe olarak da sözde yersiz yurtsuz kalmış muhacir Ermenileri ileri sürüyordu.

2. Azınlıkların Türklere Karşı Teşkilatlanma Çalışmaları

Gelinen süreçte genel durum İstanbul'da Rumları ve Ermenileri ciddi şekilde heyecanlandırırken bu heyecanla birlikte aralarında Türk ahali tarafından Hristiyanlara karşı bir katliam yapılacağı söylentileri yayılmaya başlamıştı. Böylesi bir ortamda Rumlar ve Ermeniler bir taraftan güvenlikleri ile ilgili endişe duyarken diğer taraftan da kendiliklerinden Türklere karşı olumsuz bir tavır takınmaya başlıyorlardı. Buna birde İngiliz tahrirleri eklenince teşkilatlanma yoluna gidiyorlardı.²⁹

Katliam söylentilerinin yayıldığı dönemde Rum ve Ermeni önde gelenleri arasında ortaya çıkan fikir ve kanaate göre de İzmir'in kurtarılmasını

28 *Akşam*, 9 Kânûn-ı sâni/Ocak 1923, Numro: 1544.

29 TİTE, KN: 59, GN: 151, BN: 151-001.

müteakip İstanbul'da yapılan nümayişler bazı çapulcu şahıslar tarafından mevzii bir mahiyette kısmen Hristiyanlara karşı icra edilmekteydi. Yani yapılan nümayişlerin belli bir hedefi yoktu. Bunlar önceden meydana gelen zararlardan dolayı müteessir bulunan Türkler tarafından Türk düşmanı olan müesseselere karşı icra edilmekteydiler. Bu kişilerin Hristiyanlara karşı bir katliama girişmeleri muhtemeldi. Ermeni ve Rum önde gelenleri bu endişeleri duymakla beraber diğer taraftan da kendilerine karşı takdir edilecek derecede iyilikseverlik gösteren hükûmetin böyle bir duruma kesinlikle müsamaha göstermeyeceğine muhakkak gözüyle bakmaktaydılar.³⁰

İstanbul'daki Rum ve Ermenilerin mevcut durumla ilgili düşünceleri genel olarak bu şekildeyken onların bazen tedirginliklerinin artmasında zaman zaman da Türklere karşı bir tavır alma noktasında ortak hareket etmelerinde İngilizlerin de önemli etkileri olmaktadır. İngilizler diğer devletlerin dikkatlerini TBMM Hükûmeti idaresi altında yaşayan azınlıklar üzerine çekmek ve yapılacak barış antlaşmasında azınlıklarla ilgili ağır hükümler bulunmasını sağlamak için bazı vesileler ihdas etmek gayesini takip ediyorlardı. Gayelerini gerçekleştirmek maksadıyla bazı ihanet içindeki Türklerle, Rum ve Ermenilerden oluşan bir teşkilat meydana getirdiler. Teşkilata taşradan gelen Rum ve Ermenileri de kaydettiler. Bu teşkilatı İstanbul'da belirli bir düzeyde kargaşalık çıkarma ve katliam icrasıyla görevlendirdiler. Ancak bu tür bir tertibattan haberdar olan Rum ve Ermeni ileri gelenleri İngilizlerin kendi kötü emellerini gerçekleştirmek için yapmayı düşündükleri böylesi hareketlerden netice alamayacaklarına inanıyorlardı.³¹

Böylesi bir düşünceyle hareket eden İngilizler, Anadolu'dan gelen Ermeni mültecileri Ortaköy cihetlerine ve Rum muhacirleri de Galata, Beyoğlu, Fener, Tatavla mıntıklarına toplu olarak iskân etmekteydiler. Bu tür toplu iskân şehrin güvenlik ve asayişini açısından bir takım mahzurlar ortaya çıkarıyordu. Çünkü mülteciler şehirde herhangi bir kargaşalık çıkması halinde düzenli bir program dâhilinde birleşip milli teşkilatlar meydana getirebilecek durumdaydılar. İzmir'in işgalden kurtarılması sırasında şehre giren Türk askerleri üzerine ateş açan azınlıkların İstanbul'da da bu veya buna benzer bir harekette bulunmaları kuvvetle muhtemeldi.³²

Yine İstanbul'dan alınan bilgilere göre, Rum ve Ermenileri yaptıkları propagandalar neticesinde teşkilatlandırmaya çalışan İngilizler, Türklerin İstanbul'a geldikleri zaman bunlara karşı katliam yapacaklarını, evlerini ve dükkânlarını yağma edeceklerini söylüyorlardı. Yapılan propagandaya göre güya artık memlekette asayiş olmayacaktı ve herkes biran önce canını kurtarmalıydı. Aslında İngilizler propaganda yaparak Hristiyan ahaliyi kasıtlı olarak dehşete düşürüyorlardı. Bazen bu propagandaları Amerikalılar da yapıyorlardı.

30 TİTE, KN: 59, GN: 151, BN: 151-001.

31 TİTE, KN: 59, GN: 151, BN: 151-001; TİTE, KN: 59, GN: 150, BN: 150-001.

32 TİTE, KN: 59, GN: 151, BN: 151-001; TİTE, KN: 59, GN: 150, BN: 150-1001.

İngilizler çeşitli propagandalarla birlikte Beyoğlu ile Kadıköy'de oturan Rum ve Ermeni zenginlere herhangi bir tehlike anında kullanılmak üzere silah dağıtmaktaydılar. Yangın çıkması ihtimaline karşı da hanelerinde tedbirli olmalarını tavsiye etmekteydiler. İngilizlerin tavsiyeleri üzerine İngiliz ve Amerika okulları idare heyetleri de öğretmenlerini fevkalade bir toplantıya davetle olası tehlike durumunda alınabilecek tedbirleri görüştüler. Hatta okullarında çalışan Rum ve Ermeni öğretmenlerin başka memleketlere gitmelerine karar verdiler.³³

İstanbul'da İngilizler Rumları ve Ermenileri Türklere karşı tahrik etmekle kalmıyorlar aynı şekilde şehirdeki Rusları da kullanıyorlardı. İngilizler tarafından elde edilerek 300 Türk Lirası maaş verilen Rus general ve subayları İstanbul'daki Ruslara Türklere aleyhinde propaganda yapmaktaydılar. Bu propagandada Türklere Bolşevikler arasında İstanbul'daki Ruslara dair gizli bir anlaşma olduğu, şayet Türklere İstanbul'a girerlerse oradaki Rusları yakalayarak Bolşeviklere teslim edecekleri ve bundan dolayı İtilaf Devletleri kuvvetleriyle birleşerek Türklere İstanbul'a girmelerinin engellenmesi gerektiği dile getirilmekteydi.³⁴

İngilizlerin bu tür tahrik amaçlı çalışmalarına Patrik Meletios'un açıklamaları da eklenince ahalinin telaş ve endişesi daha da artıyordu. Patrik Meletios kilisede yapılan bir dini ayından sonra konuşma yaptı ve bu konuşmasında vaziyetin gayet buhranlı olduğunu söyledi. Türklere Hristiyanlar için büyük bir tehlike olduklarından ve Hristiyanları imha etmeye azmettiklerinden bahsetti. Böylece Hristiyan unsurların Türklere karşı endişeleri daha da arttı.³⁵

Rumlar ve Ermeniler gerek Türklere kendilerine karşı katliam yapacakları endişesi sebebiyle gerekse İngilizlerin tahrik ve kışkırtmalarından dolayı İstanbul'da Türklere karşı bir takım teşkilatlanmalar yapma yoluna gittiler. Yapılan teşkilatlanmalarla ilgili alınan haberlere göre İstanbul Rumları teşkilatlanma faaliyetlerini sürdürürlerken "Merkezi Atina İhtilal Askeri Komitesi" olmak üzere İstanbul'da "Yunan Mukabil İhtilal Teşkilatı" adında bir örgüt kurmaya çalışıyorlardı. Teşkilatlanma hakkında bilgi almak maksadıyla kendisi ile temasa geçilen ve bu ihtilal grubunun önemli faal azasından olup Rumeli Pasajı'nda ikamet eden Pandalaki adındaki bir Rum'un söylediklerine göre, ihtilal teşkilatını gereği gibi düzenlemek ve idare etmek için Yunan kumandanlarından Katehakis İstanbul'a gelmiş, Atina İhtilal Askeri Komitesi'nin emir ve talimatlarını buradaki Etnik-i Eteryas Komitesi'ne, Rum Müdafaa-i Milliye Komitesi Reisi İstavridis Mavropoulou'a ve patrikhaneye tebliğ etmişti.

33 TİTE, KN: 59, GN: 165, BN: 165-001.

34 Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Koleksiyonu (İSH), Kutu No (KN): 1667, Gömlek No (GN): 18, Belge No (BN): 18.1. İstanbul'da bulunan Beyaz Ruslar hakkında bilgi için bakınız: Bülent Bakar, *Beyaz Ruslar Esir Şehrin Misafirleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.

35 TİTE, KN: 46, GN: 60, BN: 60-001.

Tebliğ edilen emre göre, Kadıköy, Boğaziçi ve Adalar tarafında bulunan Rumlar Beyoğlu, Tatavla, Sinemköy mıntikasına nakledileceklerdi. Nakledilmeden önceki buldukları yerde dükkânları olanlar Müslümanlardan birini kendilerine ortak yaparak mümkün mertebe ticaretlerine devam edeceklerdi. Bu bölgelerden önce Rumların aileleri gönderileceklerdi ve herhangi bir tehlike durumunda daha önce gösterilen veya Rumların kendilerinin teklif edecekleri mıntikalara gideceklerdi.³⁶

Yine Pandalaki adındaki bu Rum'un söylediklerine göre, Rumların göç etmeleri teklif edilen Beyoğlu, Tatavla, Sinemköy mıntıklarında eli silah tutabilecek Hristiyanlar tamamen ve gizli olarak Rum Müdâfaa-i Milliye Komitesi ve Etnik-i Eteryâ Cemiyeti vasıtasıyla³⁷ hususi defterlere kaydedilmekteydiler. Ayrıca bu Rumlar için İngiliz elbiseleri, silah vs. ihtiyaç malzemeleri tamamen İngiliz depolarından temin edilmekteydi. Rumlar güya eğer sulh olmayıp da Türkler tarafından herhangi bir taarruz vuku bulur veya bundan başka bir sebeple Türkler tarafından kendi aleyhlerine bir hareket meydana gelirse kendilerini bu teşkilat sayesinde koruyacaklardı. Onun için de bu teşkilata "Rum Mukabil İhtilal Teşkilatı" adını vermişlerdi.³⁸

Rumlar, Ermenilerin kendileriyle birlikte bu harekete katılmalarını da temin etmişlerdi. Hatta Paris, Londra, New York Taşnak Komitesi üyeleri ile Atina İhtilal Askeri Komitesi başkanları arasında da bir anlaşma olmuş ve İstanbul'a gerekli talimatlar gönderilmişti. Ermeniler arasında bu teşkilatı kurmak ve idare etmek içinde Antranik'in Yaveri Humayak Bogosyan'ı görevlendirmişlerdi. Bu zat İstanbul'da bir komite oluşturmakta olduğu gibi İstanbul tarafındaki Ermenileri de harekete katmakla görevli bulunan ve Yedikule'de ikamet eden Doktor Enfiyeciyân adına emir almıştı.³⁹

Çoğunlukla Beyoğlu, Tatavla Dolapdere, Sinemköy, Akarca ve civarında teşkilatlanan Rumlar eğer Türklerin bir taarruz hareketi vuku bulur ve buna karşı İngilizler müdafaada bulunacak olurlarsa bu tertibat dâhilinde tamamen İngilizlerin emri altına girerek hareket edeceklerdi.⁴⁰ Örneğin bu bilgiyi teyit etmek açısından sonraki tarihli olsa da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa tarafından İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e gönderilen telgrafta da İstanbul'da bulunan 12.000 kadar Pontusçu Rum'un bir karışıklık halinde İtilaf Devletleri kuvvetlerine ve Tatavla Rumlarına bilfiil yardımda bulunacaklarının haber alındığı belirtilmekteydi.⁴¹

Elde edilen bilgilere göre, Rumlar ayrıca Türkler ve kendileri aleyhinde bulunan diğer grupların mevcut istihbarat bürolarını, teşkilatlarını öğrenmek

36 TİTE, KN: 44, GN: 175, BN: 175-001.

37 TİTE, KN: 44, GN: 175, BN: 175-001.

38 TİTE, KN: 44, GN: 175, BN: 175-1001.

39 TİTE, KN: 44, GN: 175, BN: 175-1001.

40 TİTE, KN: 44, GN: 175, BN: 175-2001.

41 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.10.204.398.18.

için iyi bir istihbarat şebekesi de kurmuşlardı. Bu istihbarat şebekesinin şefi de Yunan Generali Katehakis'in yanında bulunan bir memur idi. İstihbarat şebekesi geniş bir şekilde teşkilatlanmış ve hatta genevlere kadar nüfuz etmişti. Genevlere gelen Türkler ile ekseriya Lazların kadınlar vasıtasıyla bilgileri elde edilmekte ve önemli gördükleri şahısların geceleri ceplerinden evrakları alınıp okunmaktaydı.⁴²

Kendilerine karşı bir katliam yapılacağından endişe eden Rumlar, yaptıkları teşkilatlanma çerçevesinde İstanbul civarındaki bazı köyleri de boşalttılar. Paşaköy, Yeniköy, Büyükbakkalköy ve Maltepe Rumlarından eli silah tutan kişiler Küçükbakkalköy'de toplandılar. Bu muntıkadaki bütün Rumların teşkilat merkezi ise Kadıköy Rum Kilisesi idi ve civar Rum köylerinden silahlı birçok kişi zaman zaman buradaki kiliseye gelip toplanmaktaydılar. Toplantılara bazen üniformalı İngiliz erkân-ı harp subayları da katılmaktaydılar.⁴³

İstanbul'da Rumlar gibi Ermeniler de Türklere karşı teşkilatlanma yoluna gidiyorlardı. Ermeniler bir taraftan Rumlarla ortaklaşa hareket etmeyi düşünmekle birlikte yine de ilk çareyi İngilizlere müracaat etmekte buldular. Eylül ayı sonlarına doğru Taşnak Komitesi reislerinden Manok Arslanyan, İngiliz Yüksek Komiserliğine giderek İstanbul Taşnakları adına bir beyanname vermişti. Manok Arslanyan bu beyanname, İstanbul Türk Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'da ikamet eden Hristiyanlar hakkında pek müthiş düşüncelerinin mevcut olduğunu, bilhassa Taşnak mensuplarının çok fena taarruzlara maruz kalacaklarını, bunlar hakkında Türklerin tüyler ürpertecek mezalim icrası için çok geniş hazırlıklar yapmakta olduklarını bildirerek haberdar oldukları tertibat hakkında bilgi verdi. Ancak bu durum İngilizler tarafından gizli tutulmakla beraber çok fazla dikkate de alınmadı.⁴⁴

Ermeni komitaları ilerleyen tarihlerde de genellikle Tokatlıyan'da Ermeni temsilcisi Tahtacıyan'ın başkanlığında toplantılar yapıp taşradan gelen Ermenilerden bazılarını ayırarak fedai kaydetmeye çalıştılar. Fedai teşkilatını idare eden komitanın en önemli mevkiinde Şavarş Misakyan bulunmaktaydı. Komitanın başkanlığına da Dişçi Vahram Etmekçiyen atanmıştı. Şavarş Misakyan değişik zamanlarda İsviçre'ye gidip komitanın merkezi umumisi ile temasta bulunmuş ve almış olduğu talimat üzerine Ermeniler İstanbul'da tekrar teşkilata başlamışlardı. Rivayete göre gerek İsviçre'de ve gerekse Fransa'da bulunan Ermeni Heyeti Mahsusası Reisi Noradunkyan'ın başkanlığı altındaki Taşnak Komitesi üyeleri sulh neticesine kadar bekleyip istek ve maksatlarına ulaşamadıkları takdirde gerek içerde gerekse dışarıda suikastlar yapacaklardı. Bundan dolayı da amele kaydedilmesi için talimat vermişlerdi. Amele kaydedilmesinden maksat ise gerçekte fedai kaydı idi.⁴⁵ Bu yüzden Tahtacıyan,

42 TİTE, KN: 44, GN: 175, BN: 175-2001.

43 TİTE, KN: 42, GN: 204, BN: 204-001.

44 TİTE, KN: 47, GN: 57, BN: 57-2001; TİTE, KN: 59, GN: 155, BN: 155-001.

45 TİTE, KN: 60, GN: 4, BN: 4-1001.

Tokatlıyan'da Ermenilerden fedai kaydetmekle meşgul oluyordu ve Ermeni Komitesi da İsviçre'deki merkezle temasını sürdürüyordu. Noradunkyan'dan alınan talimat çerçevesinde Taşnaklar sulh neticesine kadar bekleyip sonuç aleyhlerine çıktığı takdirde cinayet faaliyetlerine tekrar devam etmek için çalışmalarını sürdürüyorlardı. İngilizlerin işçi bahanesiyle Çanakkale'ye sevk ettikleri Ermeni gençleri arasında da fedailer bulunmaktaydı ve bunların da karışıklık anında Anadolu'ya geçirilmeleri muhtemeldi.⁴⁶ İstanbul Taşnakları arasındaki bu teşkilatlanma çalışmaları zaman zaman da Beyoğlu ve bilhassa Ortaköy'deki Ermeni Yetimhanesi'nde yapılmaktaydı.⁴⁷

3. Azınlıkların Müttefik Birliklerine Asker Olarak Kayıt Olmaları

İtilaf Devletleri Türk ordusunun İzmir'i kurtarmasından sonra Boğazlar bölgesi ve İstanbul üzerine bir taarruz yapabileceğini düşündüler. Yapılacak bu taarruzu durdurmak için de yeterli askeri kuvvete sahip olmadıklarından İstanbul'da bir miktar ücretli asker toplamaya karar verdiler. İngilizler kendi himayelerinde istihdam ettikleri Rum ve Ermeni tercümanları vasıtasıyla bütün masrafları İngilizlere ait olmak üzere aylık 60 Lira ücretle asker kaydetmeye başladılar. Bu tercümanlar Rum ve Ermeni komitalarına müracaatla isteyenleri paralı asker kaydediyorlardı. Rum ve Ermenilerden başka Gürcü Rumları da paralı asker olarak alınıyorlardı. Lüzum duyuldukça kaydedilen bu paralı askerler daha sonra resmen göreve davet olunacaklardı.⁴⁸

İngilizler, Rumları ve Ermenileri bu şekilde paralı asker kaydederlerken, bunları amele adı altında Çanakkale'ye sevk ediyorlardı. Amele adı altında Çanakkale'ye sevk edilen bu şahıslar arasında birçok gönüllü de İngiliz ordusuna katılmaktaydı. Böyle bir hareketle İngilizler Mudanya Mütarekesi kararlarını ihlal etmeden Çanakkale'deki kuvvetlerini takviye etmekteydiler. 1922 yılı Aralık ayı ortalarına doğru amele adı altında sevk edilen efradın sayısı 8.000'e ulaşmıştı.⁴⁹ Bu gibi Rum ve Ermeniler Çanakkale'de İngiliz askeri usullerine göre giydirilip teçhiz edilerek eğitilmekteydiler.⁵⁰

Rumların ve Ermenilerin bu şekilde Çanakkale'ye sevk edilmeleri TBMM Hükûmeti'nin de dikkatini çekti. İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, Refet Paşa'ya ve Adnan Bey'e bu konuda 16 Aralık 1922'de bir telgraf gönderdi. Rumların ve Ermenilerin amele adı altında Çanakkale'ye sevk edilmelerinin önüne geçilmesini istedi. Adnan Bey de bu hususu İngiliz Yüksek Komiserliği'ne ilettili.⁵¹ Adnan Bey'in bu müracaatına İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından

46 TİTE, KN: 60, GN: 4, BN: 4-2001; TİTE, KN: 60, GN: 4, BN: 4-3001.

47 TİTE, KN: 59, GN: 154, BN: 154-001.

48 TİTE, KN: 55, GN: 166, BN: 166-001.

49 ATASE, İSH, KN: 1720, GN: 177, BN: 177.1; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR. İM), Dosya No (DN): 63, Gömlek No (GN): 57.

50 TİTE, KN: 56, GN: 107, BN: 107-001.

51 BOA, HR. İM, DN: 63, GN: 57; BOA, HR. İM, DN: 13, GN: 101.

verilen cevapta, Çanakkale'de o ana kadar 400 nakliye amelesi, 20 Sırp nöbetçi, 700 mevcutlu bir amele taburu ve tercüman, daktilograf vs. olmak üzere 300 sivil, muhtelif sivil müteahhitler tarafından istihdam edilmekte olan 800 amele ve gemi boşaltmak için 200 amele gönderilmiş olduğu, bunlardan hiç birinin askeri mahiyete sahip olmadıkları bildirildi.⁵² Böyle farklı şekillerde sevk edilen Rumlar ile Ermeniler hakkında daha sonra alınan istihbarat bilgilerinden, İngilizlerin asıl maksatlarının bunlardan çete teşkilatı yapmak olduğu ve bu işlerle de İngiliz Umumi Karargâhu İstihbarat Şubesinin ilgilendiği anlaşılmaktaydı.⁵³

İngilizlerin amele adı altında İstanbul'dan Rumları ve Ermenileri sevk etmeleri ilerleyen dönemlerde de devam etti. 1923 yılı Mayıs ayına gelindiğinde de İngilizlerin amele adı altında İstanbul'dan Rumları, Ermenileri, Rusları 250 ile 280 kuruş yevmiye ile çalıştırılmak üzere değişik mahallere gönderdikleri ve altı aylık kontratlarla çalıştırıldıkları görülmektedir. Yemek, içmek ve elbisenin İngilizlere ait olduğu bu kontratlara karşılık kontratın imzalanmasından sonra bundan vazgeçilirse vazgeçen kişiler zorla çalıştırılmaktaydılar. Örneğin bu kişilerden bir kısmı Maydos'daki tayyare hangarlarında çalıştırılıyorlardı. Bundan sonra da her gün peyderpey amele sevkiyatına devam edildi.⁵⁴ Mayıs 1923'te İngilizlerin İstanbul'dan amele tedarik ve sevklerine bakıldığında hem bu işe hız verdikleri hem de önceki dönemlere göre yevmiyelerin önemli miktarda artırıldığı görülmektedir.⁵⁵

4. Azınlıkların TBMM Hükûmeti'ne Bağlılıklarını Bildirmeleri

TBMM Hükûmeti'nin 1 Kasım 1922'de saltanat makamını kaldırması ve 4 Kasım'da İstanbul Hükûmeti'nin istifa etmesinin ardından Refet Paşa, İstanbul'un yönetimini üzerine aldı.⁵⁶ Birkaç gün sonra 8 Kasım 1922'de saat 15.00'de Ermeni Patriği Zaven Efendi Refet Paşa'yı Şark Mahfili'nde ikinci kez ziyaret etti ve Ermeniler adına bağlılıklarını bildirdi. Patrik Zaven bu ziyaretle ilgili olarak basına açıklamada bulundu. Açıklaması sırasında Refet Paşa'ya ilk önce İstanbul'a geldiğinde Ermeni cemaati adına kendisi tarafından hoş geldiniz denildiğini söyledi ve bugünkü ziyaretinin mahiyetinin büsbütün ayrı olduğunu belirtti. Arkasından da "Ziyaretimin hiçbir resmi sebebi yoktur. TBMM Hükûmeti'nin hızlı bir şekilde İstanbul'da idareye el koymasını tebrik için geldim. Refet Paşa'dan hiçbir talebim olmadığı gibi eğer bir emirleri varsa onu alacağım. Olur ki ileride rica veya talebi gerektirecek bir hadise ya da mesele olursa kendilerine müracaat edeceğim. Refet Paşa'nın makamı gerekli durumlarda bizim de müracaat edeceğimiz üst merciidir." dedi.

52 BOA, HR. İM, DN: 63, BN: 57.

53 TİTE, KN: 55, GN: 130, BN: 130-1001.

54 ATASE, İSH, KN: 1735, GN: 35, BN: 35.3.

55 BCA, 030.10.204.398.18.

56 ATASE, İSH, KN: 1546, GN: 120, BN: 120.2; Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA), Arşiv No (AN): IV - 17 - a, Dosya No (DN): 68, Fihrist No (FN): 3 - 30; Aslan, *Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi*, s. 78-80.

Açıklamadan sonra Patrik Zaven'e birkaç soru yöneltildi. İlk olarak Türkiye'deki Ermenilerin de mübadele edilmeleri hakkında bir söylentinin var olduğu belirtilerek bunun doğruluk derecesi soruldu. Zaven, bu soruya o ana kadar böyle bir şey düşünmediğini, düşünmeye lüzum olmadığını, bu havadisleri gazetelerden öğrendiğini ve mübadele meselesinin yalnız Rumlara ait olup Ermeni cemaatini mübadele etmek için bir lüzum bulunmadığını söyleyerek cevap verdi.

Patrik Zaven'e sorulan diğer soru ise İstanbul'da TBMM Hükûmeti idaresinin kurulmasının Ermeniler üzerinde nasıl bir tesir yaptığıydı. Bu soruya da Zaven Efendi, "Hemen hiçbir değişiklik yoktur. İstanbul'da TBMM Hükûmeti idaresinin kurulması, her milleti Türkler kadar memnun etti. Bir fert başkasının hâkimiyeti ve saltanatı altında yaşamayı müstakil olarak kendi kendini idare ve kontrol etmeye tercih etmez. TBMM Hükûmeti bir halk hükûmetidir. Bu hükûmetin İstanbul'da etkin olması Ermeni cemaatini memnun edecektir." diyerek cevap verdi.

Zaven, "Ermeni cemaati, İstanbul'da kurulan TBMM Hükûmeti'ne bağlılıklarını arz ediyor mu?" şeklindeki soruya da, bugün "Refet Paşa'ya gittim ve Ermeni cemaati adına bağlılığımı bildirdim. Zaten Ermeni milleti de siz Türklerle TBMM Hükûmeti'ne biat etmiştir." sözleriyle cevap verdi.

Ermeni cemaatine hitaben TBMM Hükûmeti'ne bağlılığı bildiren bir beyanname yayınlayacak mısınız? sorusunu da "Buna lüzum görürsem yapacağım. Ermeni cemaatinin temsilcisi olduğum için benim biat ve bağlılığım bütün Ermenilere de aittir." şeklinde cevaplandırdı.⁵⁷

Patrik Zaven'den sonra Hahambaşı Bacerano Efendi, Refet Paşa'yı ziyaret etti. Hahambaşı Bacerano Efendi bu ikinci ziyareti hakkında "Bugün TBMM Hükûmeti'nin İstanbul'da kurulmasını tebrik ve Musevi halkının biat ve bağlılığını Paşa Hazretlerine arz için geliyorum. Mesut günlerin geldiğini söylemişim. Yine tekrar ediyorum. İyi oldu ve iyi olacaktır. Ziyaretimin hiçbir resmi sebebi yoktur." açıklamasını yaptı.⁵⁸

5. Azınlıkların TBMM Hükûmeti Önde Gelenlerine Suikast Planları

İstanbul'da Rumlar ve Ermeniler yeni duruma karşı kararlı bir tutum sergileyemiyorlardı. Böyle bir ortamda Ermeniler, işi suikast girişimine kadar götüreceklerdi. Anadolu Ajansının 28 Kasım 1922 tarihli tebliğine göre, bazı Ermeniler İstanbul'da Türklerle Hristiyanlar arasında karşılıklı bir katliama sebebiyet vermek suretiyle yabancı müdahalesini sağlamak istiyorlardı. Hem

57 *İkdâm*, 9 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 9212; *Tevhîd-i Efkar*, 9 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 510-3538.

58 *İkdâm*, 9 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 9212.

bunu yapmak hem de aynı zamanda TBMM Hükümeti ricaline suikastlar tertip etmek maksadıyla bazı Ermeni komitacıları İtalya'dan İstanbul'a göndermişlerdi. Alınan sağlam ve resmi bilgilere binaen Kasım ayı başlarında İtalya'nın Ventimiglia şehrinde Arşak Çobanyan, Antranik Hadunyan ve Bogos Nubar'ın kâtibi aralarında yaptıkları toplantıda suikast tertibi meselesini kararlaştırmışlar, Leon Paşalyan'ın⁵⁹ başkanlığı altında çalışmak üzere yirmi kadar komitacının İtalya'dan İstanbul'a gönderilmesinde fikir birliğine varmışlardı. Leon Paşalyan ile beraber İtalya'dan ayrılanlar Gülbekyan, Bogos Berberyan, Ohannis, Bogos Papasyan, İstepanyan, Arakil Mardiroşyan, Agop ve Kigorkyan Bedros'tan ibaretti. Bunlardan yalnız İstepanyan ile Arakil İtalyan pasaportuna sahip olup diğerleri İngiliz pasaportlarıyla seyahat etmekteydiler ve bu kişiler İstanbul'da çeşitli şahıslarla temas edeceklerdi. Temas edecekleri kişiler, Beyoğlu'nda Taksim Meydanı karşısında ikamet eden, Beyoğlu İngiliz Polis Merkezi'nde çalışan, İstanbul Su Şirketi'nde memur olan, Tokatlıyan vezne görevlilerinden birer Ermeni idi. Bunlardan başka da Ermenilerin aynı maksatla Paris'te Ermeni kulübünde General Antranik ile Aharonyan'ın başkanlığı altında toplantılar yapmakta oldukları haber alınmaktaydı.⁶⁰

Suikast meselesiyle ilgili Refet Paşa Karargahı'ndan bir bildiri yayımlandı. Anadolu Ajansının yayımladığı tebliğe binaen Avrupa'da bulunan bazı Ermenilerin bu gibi fikirlerinden hayli zamandan beri haberdar olan İstanbul'daki yetkililerin, bunların memleketi girmemeleri için gerekli tedbirleri almış oldukları duyuruldu. Bu teşebbüs ile ilgili olarak Ermeni Patriği Zaven de özel bir heyetle beraber Refet Paşa'yı ziyaret etti. İstanbul'daki Ermenilerin TBMM Hükümeti'ne muhabbet ve bağlılıklarını teyit ile böylesi zararlı fikirlere sahip şahısların İstanbul Ermenileri tarafından lanetlendiğini belirtti.⁶¹

Patrik Zaven, suikast tertibi ile ilgili gazetecilere yaptığı açıklamada da şu ifadeleri kullandı: "Suikast tertip edileceğine dair verilen haber, herkesi hayret ve teessüre düşürmüştür. Şu tarihi zamanlarda böyle bir hadisetin değil meydana gelmesi şüphesi bile bizi üzmüştür. Ermeni milletinin hissiyatına tercüman olarak söyleyebilirim ki, bugün böyle bir hadiseye sebep olacak bir şahıs olamaz. Çünkü bunun doğuracağı felaket büyüktür. Daha doğrusu bir Ermeni'nin böyle bir fikri düşünmesi ve fiilen gerçekleştirmeye cüret etmesini

59 Tanîn gazetesindeki habere göre, Leon Paşalyan otuz beş kırk beş yaşlarında, 1.65 boyunda, siyah gözlü, saçları şakaklarında kırılmış bir Ermeni idi. Başlıca alameti olarak sol elinin iki parmağı yoktu. Kendisi Taşnak Ermeni Komitesi'ne mensup olup Rumca ve Fransızca konuşabiliyordu. (*Tanîn*, 29 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 47.) Bu komitacılarla ilgili olarak Patrik Zaven de yaptığı açıklamada şöyle diyecekti: "Toplantıya katıldığı söylenen kişilerin birbirleriyle alakaları olmadığı gibi ancak bir tanesi 'Aharşyan' Taşnaksagan'dır. Diğerleri bu partinin aleyhtarındırlar. 'Antranik'in ismi zikrediliyor. Hâlbuki o bir seneden beri Amerika'da bulunduğu gibi Taşnak Fırkası'ndan ihraç edilmişti. 30 yaşında denilen 'Paşalyan' 60'lıktır ve yine gazetelerden aldığımız malumata nazaran kendisi Lozan'dadır. Bunu da hükümet tahkik edebilir." (*İkdâm*, 1 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 9234.)

60 *Tanîn*, 29 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 47.

61 *İkdâm*, 30 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 9233; *Tanîn*, 30 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 48.

doğrudan doğruya Ermeni milletine karşı bir hıyanet ve cinayet sayarız. Bizim geçmişe ait her türlü hatıraları unutup Türk ve Ermeni unsurları arasında barışmanın yolunu bulmaya gayret ettiğimiz bu zamanda böyle bir cüretin manasını anlayamam. Bu sebeple eğer böyle bir hadiseye sebebiyet verebilecek şahıslar mevcut ise derhal cezalandırılmalarını talep ettik. Patriklik makamı öteden beri her türlü siyasi cereyanlardan uzak kaldığı gibi fırka siyasetlerine de alet olmamıştır. Ermeni milleti bugün huzur ve rahatın yalnız Türk vatanında olduğunu fark etmiştir. Bu itibarla biz Türkiye’de sulh ve sükûnu ihlal edecek her hangi bir hadiseyi nefretle karşılarız. Yalnız TBMM Hükûmeti’ne yapılan ihbarın yanlış olduğu fikrini verebilecek bazı hakikatler bulunmaktadır. Mesela Antranik denilen şahıs hayli zamandan beri Amerika’da bulunuyordu. Çobanyan ile Leon Paşalyan öteden beri eğitim görmüş ihtiyar yazarlardır ve bunların şu anda Lozan’da muhabir sıfatıyla çalıştıklarını zannediyoruz. Fakat her ne olursa olsun biz böyle bir hadisenin düşünülmüş olmasını hatırımızdan geçiremeyiz. Nitekim Refet Paşa’yı ziyaret edip Ermeni milletinin bu gibi işlerle alakadar olmadığını arz ettik. Türkiye Ermenileri bundan sonra memleketin ilerlemesi ve gelişmesi için kendilerine düşen vazifeleri yapmaya hazırdırlar. Çünkü memleketimizin saadeti vatandaşlarımızla kardeş gibi yaşamayı ve müştereken çalışmayı emreder. Ermeni milleti siyasi cereyanların zararlarını yeteri derecede görmüş olduğu için mütevekkil ve sakin olarak memleketin kendisinden beklediği hizmetleri yapmaya çalışacaktır. Türk-Ermeni davası yoktur. İstanbul ve Anadolu Ermenileri meselesi mevzubahis değildir. TBMM Hükûmeti yönetimi artık İstanbul’da da kurulduğundan hepimiz bir hükûmetin tebaasıyız. Yalnız şunu ilave edebilirim ki Ermeni milleti son inkılâbı memnuniyetle karşılamıştır.” Patrik Zaven, açıklamasının sonunda Ermenilerin milli saltanatı nasıl karşıladıkları ile ilgili olarak “Ermeni milletinin refah ve saadeti namına milli saltanat hükûmeti daima üstün bir konumdadır. Biz hükûmetimizin Ermeni halkı hakkında şefkat ve iyi niyetle hareket edeceğini düşündüğümüz için milli saltanatı hiç şüphesiz şahsi saltanata tercih ettik. İstanbul Ermenileri TBMM Hükûmeti’nin gönderdiği talimatlardan memnundurlar, minnet ve şükran hisleriyle mütehasıstırlar.” dedi. Yine bu arada söz konusu olan muhaceret meselesi ile ilgili olarak da “Muhaceretin aleyhindeyiz. Fakat ne yapabiliriz ki herkese söz anlatmak mümkün mü? Biz memleketin evladıyız. Hükûmetimizin bizi kovmak arzusunda bulunduğunu hissettirecek bir şey yoktur. Zaten nereye gidebiliriz. Kısaca şunu söylemek isterim ki Ermeni milletinin geleceğe ait ümit ve gayeleri yalnız memleketin huzur ve rahatıdır.” ifadelerini kullandı.⁶²

Ermeni Patriği Zaven bu açıklamaları yaptıktan birkaç gün sonra İstanbul’da duramayarak 12 Aralık 1922’de bir İngiliz vapuru ile firar edip gitti. Onunla birlikte hareket eden birkaç kişi daha İstanbul’dan ayrıldılar.⁶³ Patrik

62 *Tanîn*, 1 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 49; *İkdâm*, 1 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 9234.

63 *İkdâm*, 13 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 9246; *Tanîn*, 13 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 61.

Zaven'in firarı ile ilgili basında da haberler yayımlandı. Londra'da çıkan Times ve Morning Post gazetelerine göre, İstanbul'daki TBMM Hükûmeti idaresi güya Zaven'i bir beyanname ile Paris'teki Ermeni Heyeti temsilcilerini kabullenmemeye ve TBMM idaresi altındaki Ermenilerin mesut bir hayat geçirdiklerini ilan etmeye zorlamıştı. Zaven Efendi, bunu yapmadığı için TBMM Hükûmeti idaresi memurları tarafından tazyik edilerek İstanbul'u terk etmeye mecbur bırakılmıştı. Fakat gerçekte Zaven Efendi'nin firarının bununla bir alakası yoktu. Ermeni Meclis-i Cismani'si temsilcileri ile yapılan bir görüşmeye binaen bu firarın sebebi şöyleydi: TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli kararının ardından İstanbul'da TBMM Hükûmeti idaresinin kurulduğu esnada Ermeni ileri gelenleri ile ahalisinden birçokları artık geçmiş unutarak Türklerle uyuşmak fikrini ileri sürdüler. Bu fikrin fiiliyatını İstanbul'da TBMM Hükûmeti'ne de resmen göstermek istediler. Patrik Zaven, o zamana kadar TBMM Hükûmeti temsilcilerine uzak duruyordu. İki milletin uyuşması arzusunda olanlar kendisini ziyaret ederek bu vaziyetin son bulmasını ve hemen Refet Paşa'ya giderek Ermeni milleti adına TBMM Hükûmeti'ne bağlılığını bildirmesini teklif ettiler. Patrik Zaven de bu teklife uydu ve Refet Paşa'yı resmen ziyaret etti. Ancak yine de birçok Ermeni, milli menfaatleri gereği Türklerle kurmak istedikleri münasebete Zaven Efendi'nin şahsını engel kabul etti. Bundan dolayı içlerinden seçilen bir heyet Zaven'i özel olarak ziyaret edip patriklikten çekilmesini teklif etti. Zaven Efendi, kendisini o makama millet getirmiş olduğu için, milletin kararı olmadıkça mevkiini terk etmeyeceğini söyledi. Arkasından bunun için meclis üyeleri toplantıya davet olundular. Toplantının geçerli olabilmesi için elli üyenin katılması gerekiyordu. Ama toplantıya yirmi sekiz üye gelmişti. Böylece resmen toplantı yapılmadı ise de genel kanaat Zaven Efendi'nin görevinden çekilmesi yönünde belirdi. Bu kanaat Piskopos Mesrub ve Papasyan Efendilerden oluşan bir heyet vasıtasıyla Zaven Efendi'ye tebliğ edildi. Zaven Efendi de bu heyete, mademki çekilmemi istiyorsunuz bende çekilirim şeklinde bir cevap verdi. Nitekim kaçmadan önce kilise meclisine yazıp bıraktığı mektupta da, patriklikten çekilmem arzu olunduğu için çekiliyor ve İstanbul'dan gidiyorum diye yazdı.⁶⁴

Firari Patrik Zaven, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Ermeni Patriği idi. Kendisine güvenilmediğinden memleketi olan Bağdat ve Musul'da ikamete memur edilmişti. Mütarekeden sonra İstanbul'a dönmüş ve hükûmetten izin almaya gerek görmeyerek kendisini patrik tayin etmişti. Başlı başına bir hükûmet tesisi ile pasaport vermeye, Avrupa'ya temsilci göndermeye başlamıştı. Kendisi gidip Avrupa krallarının huzuruna çıkararak Türkler aleyhinde konuşmalar yapmıştı. Hatta Türk darüleytamlarındaki çocukları cebren Ermeni çocuğu diyerek kendi darüleytamlarına sevk ettirmişti. Türk zaferinden önce kesin sonucun barış antlaşmasının imzalanması ile elde edileceğini söyleyerek Yunan ordusunun Türkleri yeneceğini ve Anadolu'da bir Ermeni Hükûmeti

64 *Tanîn*, 25 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 73. Zaven'in istifası hakkında başka bir yazı için bakınız: *Akşam*, 13 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 1517.

kurulacağını ümit etmişti. Kendisine fevkalade bir temsilci süsü vermek için Kumkapı'daki Ermeni Patrikhanesi'ni yeterli görmediğinden Beyoğlu'nda yeni bir patrikhane kiralamıştı. Yunan ordusu için yardım toplamış ve Anadolu'da Ermeni Komitacılarının toplanması çalışmalarında bulunmuştu.⁶⁵ İşte bu tür faaliyetlerinden dolayı olsa gerek birçok Ermeni, milli menfaatleri gereği Türklerle kurmak istedikleri münasebete Zaven Efendi'nin şahsını engel olarak görmekteydiler.

6. Azınlıkların İstanbul'dan Fırları

Büyük Taarruz'un kazanılmasıyla Türk Ordusunun İzmir'e girmesinin İstanbul'da yaşayan Rumları, Ermenileri, Musevileri tereddüt ve endişeye düşürdüğü daha önce de ifade edilmişti. Bundan sonra başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere artık kendileri için İstanbul'da hayat hakkı kalmadığını düşünenler, şehirden firar etmenin yollarını aradılar.

Büyük Taarruz Harekâtı'nın sonrasında Eylül ayı ortalarında önce bir İtalyan vapuru ile çok sayıda Rum Yunanistan'a gitti. Ardından da Romanya vapuru ile Romanya'ya gidenler oldu.⁶⁶ Bundan sonra da Rum ailelerin İstanbul'dan ayrılmaları ve Yunanistan'a ya da başka yerlere gitmeleri devam edecekti. Mudanya Mütarekesi'nin imzası İstanbul Rumlarının üzerinde çok ciddi bir olumsuz hava yarattı. Böylece gelecek sulhun kendileri için iyi olmayacağı hissine kapılan Rum zenginleri de şehirden firara başladılar. Örneğin Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde bu firara bir misal olmak üzere yalnız 14 Ekim'de İstanbul'dan giden Rum zenginlerinin adedinin 3.000 olduğu ifade edilmekteydi. Hatta Fener Patrikhanesi'nin dahi İstanbul'dan kaçmayı düşündüğü haberi de gazetede yer almaktaydı.⁶⁷

Bu tarihlerde basında Türk kuvvetlerinin İstanbul'a gireceklerine dair yayımlanan haberler de azınlıklar arasında ortaya çıkan korku ve endişeyi gittikçe arttırdı.⁶⁸ Diğer taraftan da İstanbul'da Türkler tarafından bir karışıklık çıkarılacağı ve polis de bunu destekleyeceği söylentileri yayıldı.⁶⁹ Bu tür söylentiler ve Türk halkının coşkun tezahüratı karşısında Hristiyan halkın bir kısmı da gizlenmeyi ya da sessizce ortamı gözlemlemeyi tercih etti.⁷⁰

Aslında her ne kadar öteden beri İstanbul'da Rumlar ve Ermeniler tarafından önemli miktarda teşkilat ve tertibat yapılmakta olduğu bilirse de daha sonra bunlar yine kendileri tarafından yok sayıldı. Teşkilat ve tertibatların bir çözüm yolu olmadığını düşündüklerinden herkes kendi başının çaresine

65 Akşam, 13 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 1517; İkdâm, 13 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 9246.

66 TİTE, KN: 56, GN: 55, BN: 55-001.

67 Hâkimiyet-i Milliye, 15 Teşrin-i evvel/Ekim 1922, Numro: 634.

68 Hâkimiyet-i Milliye, 15 Teşrin-i evvel/Ekim 1922, Numro: 634.

69 ATASE, İSH, KN: 1720, GN: 103, BN: 103.1.

70 TİTE, KN: 46, GN: 59, BN: 59-001.

bakmaya başladı. Rumlar ve Ermeniler yine kaçarak kendilerini kurtarma derdine düştüler.⁷¹ Nitekim İstanbul'daki İngiliz ailelerinin bu günlerde İstanbul'u terk etmekte oldukları haberleri Rumlar ve Ermenilerin firarlarını daha da artırdı.⁷² Refet Paşa'nın İstanbul'a gelmesinin ardından Taşnak ve Hınçak Komitalarının bazı üyeleri de İstanbul'dan firar ettiler.⁷³ Bu tür firarlar her geçen gün artarak devam etti.

Rumların ve Ermenilerin firarları ile ilgili çeşitli haberler farklı tarihlerde yerli ve yabancı basına da yansdı. Özellikle yabancı basında İstanbul'dan firar eden kişilerin sayısı oldukça yüksek bir şekilde verildi. Türk basını yabancı basın üzerinden elde ettiği bu sayıları yayımlamakla birlikte abartılı olduğunu yazdı. Örneğin Akşam gazetesi "la Turquie Nouvelle" gazetesinin Rum ve Ermeni muhacereti hakkında elde etmiş olduğu bir bilgiyi yayımladı. Yine Tanin gazetesi bu konuda "Tan" gazetesinden aldığı bir haberi okuyucuları ile paylaştı. Yabancı basından alınan her iki gazetede habere binaen üç aydan beri yani Eylül, Ekim, Kasım ayının ilk yarısında İstanbul'dan ayrılıp çeşitli yollarla yurt dışına gidenlerin adedi 170.000'e ulaşmıştı. Giden kişiler arasında en kalabalık grubu Rumlar oluşturuyordu. Rumların peşi sıra Ermeniler, Museviler, Ruslar ve diğer yabancılar geliyordu. Türklerden de İstanbul'dan muhaceret edenler bulunmaktaydı. Yabancı basına göre, sayısal olarak da son durum sebebiyle İstanbul'u terk etmeye mecbur olan 170.000 kişiden 110.000'inini Rumlar, 15.000'inini Ermeniler, 12.000'inini Ruslar, 7.000'inini Museviler, 6.000'inini Türkler ve 20.000'inini de farklı milletler meydana getirmekteydiler.⁷⁴

Azınlık ve yabancı gruplara dahil olup muhaceret edenlerin çoğunluğu Yunanistan'a gitmekteydiler. Yunanistan'ın dışında Bulgaristan'a, Romanya'ya, diğer Balkan ülkelerine, Mısır'a, başka Akdeniz ülkelerine, Amerika'ya gidenler vardı. Özellikle Yunanistan'dan alınan haberlere göre, İstanbul'dan gelen binlerce muhacirin durumu çok perişandı. Kiralayabilecekleri küçük bir odanın kirası 1.000 Drahmiden aşağı değildi. Başta Atina halkı olmak üzere Yunanlılar odalarını yüksek fiyatla kiraya vermek için civardaki yazlıklara, kır evlerine taşınıyorlar ve bu suretle vaziyetten vurgunculuk yaparak azami şekilde istifade etmeye çalışıyorlardı. Hali hazırda Kasım'da artık muhaceret yoğunluğunu kaybetmişti. Ancak Yunan Konsoloshanesi günde 1.500 pasaport vize etmekteydi. Muhaceret devam ederse on gün sonra giden muhacirlerin sayısı 200.000'i bulacaktı.⁷⁵

Akşam gazetesine göre, İstanbul'dan firar eden Rumların ve Ermenilerin sayıları yabancı basında çok fazla gösterilmekteydi. Bunlar yanlış bir takım bilgilerden ibaretti. Yabancı basın İstanbul'dan gidenlerin sayısını yüz binlere

71 TİTE, KN: 55, GN: 173, BN: 173-001; TİTE, KN: 48, GN: 51, BN: 51.

72 TİTE, KN: 59, GN: 150, BN: 150-001.

73 TİTE, KN: 56, GN: 125, BN: 125-001.

74 *Akşam*, 26 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 1501; *Tanin*, 10 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 58; *Tanin*, 28 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 46.

75 *Akşam*, 26 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 1501.

ulaştırıyordu. Fransız basınına bakılırsa İstanbul'dan son günlerde 170.000 Rum, Ermeni ve diğer bazı Hristiyan milliyetler gitmişlerdi. Bu şekilde Rumların ve Ermenilerin göçleri mevzu bahis olduğu zaman sanki Türkiye'de hiç Rum kalmadığı zannı verecek kadar fazla sayı gösteriyorlardı. Verilen 170.000 rakamında İstanbul'dan Rum ve Ermeni firar edip kaçmış olsaydı o günlerde şehirde bunlardan pek az kişi gözükebilirdi. Ancak halen İstanbul sokaklarına bakıldığında her taraf Rumlar ve Ermenilerle doluydu. Elbette gerçekte sayı biraz artabilirdi. Çünkü İstanbul'dan pasaportsuz firar edip kaçan Rumlar ve Ermeniler de vardı. Rum ve Ermenilerden bir kısmı pasaport almaya lüzum görmedikleri gibi bazı kimseler de yabancı himaye kâğıtlarıyla doğrudan doğruya sevk edilmekteydiler.⁷⁶ Buna rağmen de yine de bu sayı çok fazla idi.

Tanin gazetesi de dış basından aldığı rakamları vermekle birlikte bu sayıları eleştirmekteydi. Gazeteye göre, genel muhacereti bir akın şeklinde göstermek maksadıyla Tan gazetesine gönderilmiş olan malumat ile sayılar katiben mübalağalı ve yanlışti. Kendi yaptıkları araştırmalara binaen şimdiye yani aralık ayı ikinci haftasına kadar İstanbul'u terk etmek için resmi makamlara müracaat eden Rumların miktarı yalnız 23.000 kişiden ibaretti. Ancak pasaport almaya başlamış olan Rumların miktarı her gün artmaktaydı. Pasaport işleriyle bizzat ilgilenen polis müdüriyetine her gün 400'den fazla Rum müracaat etmekteydi.⁷⁷ Bu yüzden gerçek durumla yabancı gazetelerde yayımlanan rakamlar arasında büyük tezatlık bulunmaktaydı.

O dönemde yine Akşam ve Tanin gazetelerinin elde ettikleri resmi kayıtlara göre, 1922 Ekim ayı zarfında İstanbul'dan 2.578 Müslüman, 122 Musevi, 2.347 Rum, 1.628 Ermeni ve 1.512 diğer etnik unsur, Kasım ayı zarfında ise 3.791 Müslüman, 154 Musevi, 4.342 Rum, 2.407 Ermeni, 3.247 diğer etnik unsur olmak üzere toplam 22.128 kişi dışarıya gitmişti. Yabancı himaye varakalarıyla seyahat edenler hakkında da malumat yoktu.⁷⁸ Bu sebeple İstanbul'dan firar edenler hakkında kesin bir sayı vermek pek mümkün değildi. Ancak yine de Türk basınına yansıyan rakamları daha doğru kabul etmek gerekir. Çünkü onlar doğrudan Türk makamlarından daha rahat bilgi alabilmekteydiler. Belki bu sayı Eylül ve Aralık aylarında gidenlerde eklenerek düşünülürse biraz daha artabilir. Ancak yabancı basına yansıdığı şekilde bir durum pek ihtimal dahilinde değildir.

Aslında Osmanlı tabiiyetinde bulunan Rum ve Ermenilerin işgal döneminde üç seneden beri yurt dışına çıkarılarken patrikhanelerinden birer müruriye belgesi almaları yeterli oluyordu. Fakat 1922 Aralık ayı başında alınan karar gereği 5 Aralık'tan sonra yurt dışına seyahat etmek arzusunda olan Hristiyan unsurların Türk polis idaresi tarafından verilecek pasaporta

76 Akşam, 7 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 1511.

77 Tanin, 10 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 58.

78 Akşam, 7 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 1511; Tanin, 7 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 55.

sahip olmaları şart koşuldu. Aksi takdirde seyahatlerine müsaade edilmemesi kararlaştırıldı. Karar ilgili birimlere de tebliğ edildi.⁷⁹ Kararın alınmasından sonra yapılan bir araştırmaya göre, 7 Aralık 1922'den 10 Aralık 1922'ye kadar sadece üç günlük sürede Polis Müdüriyeti Dördüncü Şubesi'ne yüzlerce Rum ve Ermeni müracaat ederek pasaport istemişlerdi. Kabul edilen karara uygun olarak bunların bağlı oldukları polis merkezi tarafından verilen hüviyyet tespit evrakları alındıktan sonra yerlerine pasaport verilmekteydi. Bu şekilde son üç günde kendilerine pasaport verilen Rum ve Ermenilerin adedi 1.000'e, pasaport almak için müracaat eden Rumların sayısı ise 5.000'e ulaşmıştı. Anadolu'ya gitmek için seyahat belgesi isteyenlerin sayısı da günde 500'e ulaşmaktaydı. Bunlar hakkında da polis merkezlerince yapılan tahkikat yeterli görülürse seyahat belgeleri verilmekteydi. Şüpheli olanlar hakkında ayrıca Polis Müdüriyeti Birinci Şubesi'nce soruşturma yapılmaktaydı.⁸⁰

Rumlar ile Ermenilerin ya da diğer azınlık unsurların milli sınırlar dışına izinsiz çıkmalarına müsaade olunmaması hakkındaki emrin tatbikine son derece dikkat gösterilmesine rağmen İngilizlerin piyade ve süvari polisleriyle polis kumandanının rüşvet karşılığında vermiş olduğu belgelere sahip olanlar değişik yollardan İstanbul'dan firar etmeye devam ettiler. Bu durum İtilaf Devletleri askeri birliklerinin İstanbul'u tahliye etmelerine kadar da sürdü.⁸¹

İstanbul'dan yurt dışına giden Rumlar, Ermeniler ve diğer milletlere ait şahıslarla ilgili önemli bir sorun da yapılan kaçakçılıktı. Firariler tarafından önemli miktarda eşya ve altın dışarıya götürülmekteydi. Bu durum hakkındaki istihbarat üzerine Maliye Vekâletinin isteği ile Hariciye Vekâleti tarafından İstanbul Murahhaslığı'na kaçakçılığın kesin bir biçimde engellenmesi bildirildi. Emir üzerine gümrük memurları da gerekli tedbirleri almaya başladılar.⁸² Mesele hakkında Rüsumat Muhafaza Müdüriyetinden gelen raporda, mevzubahis kaçakçılığın kesin şekilde engellenmesi noktasında Karadeniz'den çıkan motorların sıkı bir muayeneye tabi tutulması bildirildi. Ancak İstanbul'da alınacak tedbirler bu kaçakçılığı tamamen önleyecek durumda değildi. Çünkü İstanbul'un mevcut vaziyeti itibariyle pek çok şahıs İtilaf Devletleri askerlerinin işgalinde bulunan mahallerden muayenesiz doğrudan vapurlara bindirilmekteydi. Eşyalarda aynı şekilde bu vapurlara yüklenilmekteydi. Firar eden Rumlar Galata Rüsumat Başmüdüriyetinde İngilizlerin işgal ettikleri kısımdan muayenesiz bir şekilde eşyalarıyla beraber vapurlara bindikleri gibi Fransızların işgalinde bulunan Yalıköşk'ünde ki depolardan da cephanesi altında ve süngülü askerler himayesinde İtalyan Şark-i Karib Ticaret Bankasına ait sandıklar ile muayenesiz vapurlara yüklenen altınlar hakkında gerekli

79 *Tanîn*, 7 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 55; *Akşam*, 10 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 1514.

80 *Akşam*, 10 Kânûn-ı uevvel/Aralık 1922, Numro: 1514.

81 BOA, HR. İM, DN: 51, GN: 21.

82 BOA, HR. İM, DN: 73, GN: 49; *Akşam*, 11 Teşrîn-i sâni/Kasım 1922, Numro: 1486; *Tanîn*, 24 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 72.

tedbirler alınamamıştı. Yine İstanbul sahilinin muhtelif noktalarında yabancı askerlere ait kurulan depolarda ithalat ve ihracat hiçbir muayeneye tabi bulunmadığından buralardan her tür eşya veyahut altın kaçakçılığının devam etmesi mümkündü. Durum böyle olunca ülke menfaati açısından söz konusu hususların dikkate alınarak gerekli kanunların uygulanması ve İtilaf Devletleri temsilcilerine tebligat verilmesi kararlaştırıldı.⁸³

Yapılan kaçakçılığın önlenmesi için gümrük memurları da gerekli tedbirleri almaktaydılar. Hatta İstanbul'da Galata rıhtımları salonlarında yolcuların pasaportlarının muayenesi hakkında İtilaf Devletleri komiserleriyle son olarak kararlaştırılan anlaşma neticesinde, gümrük memurlarının bu husustaki işleri bir derece kolaylaşmış ise de yine de işgal kuvvetleri subayları ile efradının ve bu kuvvetlere ait askeri eşyaların aranması hiçbir şekilde temin olunamadığından kaçakçılığın önüne tamamen geçilememiştir.⁸⁴

Refet Paşa, TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi olduğu için onun Rumlar ve Ermenilerin firarları ile ilgili yaptığı açıklamalar, TBMM Hükümeti'nin açıklamaları olarak dikkate alınabilirdi. Refet Paşa, firarlarla ilgili olarak basına yaptığı açıklamada "Hakikaten bu firarları tasvip etmiyorum. Eğer sırf bana ait bir mesele olsaydı bu muhacereti bertaraf etmek için her şeyi yapardım. Fakat ne yapayım bu hususta herhangi bir tedbir almaya kalksam, bu tedbir ancak paniği arttırmaya hizmet etmiş olacaktır. Bütün yapabileceğim şey halktan endişe etmemelerini ve soğukkanlı olmalarını rica etmekten ibarettir." dedi. Muhabir bu nasihatın şehirden giden bütün sınıflara, Rumlara ve Ermenilere de çağrı olup olmadığını sorunca da Refet Paşa "Şüphesiz halktan ırk ve din ayrımı yapmaksızın bütün İstanbul halkını kast ediyorum." diyerek cevap verdi. Ardından da endişeye kapılanların, İstanbul'dan gidenlerin aldandıklarını belirterek bunun halka duyurulmasını istedi.⁸⁵

Refet Paşa'nın açıklamaları Rumları ve Ermenileri sakinleştirmek için yeterli değildi. Rumca Tahidromos gazetesinden Refet Paşa'nın bu açıklamasına bir başmakale ile cevap verilerek şöyle deniliyordu: "Ankara'nın resmi temsilcisi ve İstanbul Valisi Refet Paşa, son zamanlarda şehrimizden büyük kitleler halinde firar eden Rumların ve Ermenilerin feci göçleri vesilesiyle Hristiyan azınlıkların nazik durumlarını mevzubahis etmiştir. Refet Paşa, açıklaması sırasında gerçekleşen göçün sebepsiz olduğunu ve daha büyük bir panik ortaya çıkarmak korkusu olmasa bu fenalığın önünü almak için bütün kuvvetiyle çalışacağını söylemiştir. Refet Paşa'yı bu teminatından dolayı haksız çıkarmaya çalışacak değiliz. Aksine endişe içinde bulunan Hristiyan halkı teskin hususundaki açıklamasını selamlamak ihtiyacını duyuyoruz. Refet Paşa'ya göre korkanlar ve gidenler aldanyorlar. Fakat dün Fransızca bir gazete vasıtasıyla Ankara

83 BOA, HR. İM, DN: 73, GN: 49.

84 BOA, HR. İM, DN: 73, GN: 49.

85 *Akşam*, 15 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 1490; *Renin*, 16 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 34.

resmî temsilcisinin yaptığı bu açıklamayı daha derin bir şekilde tetkik edersek ahval ile samimi bir anlaşma zemini bulmadığımızı itiraf etmek mecburiyetinde kalıyoruz. Refet Paşa, şöyle böyle mutedil bir lisan ile durumdan bahsetti. Fakat Türk halkının düşüncelerine tercüman olan İstanbul'un Türkçe gazeteleri bu mütalaa ile hemfikir görünmüyorlar. Hele son zamanlardaki makaleleri gerçekte Refet Paşa'nın dünkü açıklamasıyla uygunluk göstermiyor. Türk basını duygularına bağlı olarak ve vaziyetin ruhi noktalarını nazar-ı itibara almayarak Türk olmayan unsurların göç etmeleri meselesini bir seyf kat' halinde istimal ediyor. Bilhassa Renin'in Hristiyanlık aleyhindeki makaleleri buna misal olarak gösterilebilir. Harb-i Umumi'de Duyun-u Umumiye Meclis İdare Reisi olan Hüseyin Cahid Bey, kendi görüş ve iddiasına nazaran Türk âleminin fikirlerine tercüman olarak bu güne kadar ve bu gün bile memleketin iktisadi ve ticari inkişafını temin eden unsurların burada kalması aleyhine söz söylüyor, yarım milyondan fazla bir Hristiyan nüfusun süratle gitmesini istiyor. Bu taassupkârâne tezahürat Türk olmayan âlemi düşünceye sevk ediyor ve Refet Paşa'nın o kadar teessüf ettiği bu malum endişeye sebebiyet veriyor. İzmit'te bulunan Nurettin Paşa'nın Hristiyan azınlıklara dair olan açıklaması ile Edirne Valisi Şakir Bey'in daha önceki aynı açıklaması da azınlıklara mensup olan unsurları teskin edecek mahiyette değildir. Refet Paşa, bu göçe hakikaten engel olmak isterse sebebini yakında hem de pek yakında bulabilir. Şüphesiz ki Hristiyanların vatanlarını terk etmeye arzuları yoktur. Burada Rumların hareketine rehber olan patrikhane onlara olayları itidal ile takip etmelerini ve sulhu beklemelerini her vesile ile nasihat etmektedir. Azınlıklar, şimdiki halde hiçbir tarafta maddi teminata dair bir delil görmemektedirler. İşte Refet Paşa'nın dünkü açıklamasında anlaşma zemini bulmadığımız noktalar bunlardır. Buradaki Ermeni halkının düşüncelerine tercüman olan bir Ermeni gazetesi, 'Bir insanın asırlardan beri ikamet ettiği vatanını terk etmesi için deli olması gerekir. Fakat halk ne görürse ona göre hareket eder. Türk basını dünden bugüne kadar bir değişiklik meydana geldiğini ispat edebilir mi? Eğer bu hususta bir delil gösterebilirse bunun bir nasihatten daha fazla menfaati olur' diyor. Bunun cevabını vermek Türk gazetelerine ve özellikle Refet Paşa'ya aittir."⁸⁶

86 *Renin*, 17 Teşrin-i sâni/Kasım 1922, Numro: 35. İstanbul basını içerisinde Tanin gazetesi, Rumların ve Ermenilerin Türklere karşı geçmişte yapmış oldukları fenalıklara binaen İstanbul'dan gitmeleri gerektiği yönünde yazılar yayımlıyordu. Örneğin 13 Aralık 1922 tarihli Tanin gazetesi, Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetesine dayanarak verdiği "Türk İstanbul'u mutlaka temizlenmelidir. İstanbul'daki azınlıklar mutlaka mübadele edilmelidir" başlıklı haberinde bu konu hakkında şu cümleleri kullanıyordu: "Türkiye'de kalmış Hristiyanların mübadele suretiyle ülkeden uzaklaştırılmaları son hadisattan sonra artık bir zaruret olmuştur. Bu öyle bir zarurettir ki bunun aksini mümkün görmek, icabete uygun hareket etmemek, Türk halkını huzur ve asayişten mahrumiyete katlanmaya mecbur etmek demektir. Hayatını müdafaa etmek için bunca fedakârlıklara sevk edilen Türk halkının bunu kabul etmesine asla imkân yoktur. Türkiye'de kalmış Hristiyanların artık bizi kendi topraklarımızda rahat bırakmaları lüzum ve zarureti kendilerince de hissedilmiştir..." (*Tanin*, 13 Kânûn-ı evvel/ Aralık 1922, Numro: 61.) Yine Tanin gazetesinde İsmail Müştak'ın "İstanbul Rumları" başlığı ile yazdığı yazı da oldukça sertti. İsmail Müştak, Lozan Konferansı devam ederken, 30 Aralık 1922'de yayımladığı yazısında şöyle

Aslında Rum basınında Refet Paşa'nın sözlerine verilen bu cevaptan önce de aynı türde bazı yazılar çıkmıştı. Örneğin Refet Paşa bu açıklamayı yapmadan daha önce İstanbul'a geldiği zaman halka hitaben bir takım konuşmalar yapmıştı. Bu konuşmalardan da haliyle İstanbul Rumları rahatsız olmuşlar ve Proodos gazetesi bir başmakalesinde Refet Paşa'nın açıklamaları ile ilgili olarak "Nerede bulunuyoruz? Neye inanacağız? Ankara siyasilere galiba bizi meçhulât karşısında bulundurmaya karar vermişler. Anadolu Hristiyanları ile Ankara Hükûmeti'nin bunlar hakkındaki düşünceleri arasına karanlık bir perde çekenler bilhassa şehrimize gelerek en terakkiperver temayüllerini açığa vurup Ankara'nın nur, hürriyet, adalet, mertlik ve fazilet merkezi olduğuna âlemi inandırmak isteyenlerdir. Bizi bu mülâhazaları yazmaya sevk eden şey şehrimizde Türkler tarafından bu kadar büyük bir heyecanla istikbal edilen, geldiği günden beri kâinatı tehdit ve Türkiye'ye karşı ihanet eden bütün Hristiyanların hesaplarının kesileceği saatin geldiğini ifade etmekten geri kalmayan Refet Paşa'nın sözleridir." ifadelerini kullanmaktaydı.⁸⁷

---

diyordu: "İstanbul Rumları Lozan Konferansı'nın Hristiyanlık taassubunda oldukça fazla bir ümit buldular. Palikaryalar, zarar veremeyecek bir şekilde İstanbul'da kalıyorlarmış. Biz bunun nihayet böyle bir tedbirde karar kılacağını önceden kestirmiştik. Çünkü herhangi bir memleket hatta Yunanistan bile bu derece şüpheli bir topluluğu hudutları dâhiline sokmadan evvel hayli düşünmek mecburiyetindedir. İstanbul gibi fesat ve entrikaya bu derece müsait olan memlekette her emele çarçabuk hizmet eden bir topluluğun burada kalması kendileri açısından elbette faydalı bir kozdur. Şimdi ben bu nazariyeleri bir tarafa bırakarak kendi kendime düşünüyorum acaba İstanbul Rumlarını Türklere zarar vermekten alıkoyabilecek şekil nedir? Dünyada hangi manevi kayıt ve şart vardır ki Rumları Türk'ün zararına bir faaliyetten geri bıraksın? Türk'e fenalık yapmak için her şerefiz işe bir iştah ile saldıran bu cemaati ekmek yediği, namuskâr yaşadığı ve büyüdüğü topraklara nimetşinas olmaya sevk edecek kuvvet ne olabilir? Siyasi tedbirler? Muahedename metinleri? Ben bunlara gülerim. Polisin çabası ile halkın ihtiyat ve dikkati yan kesicileri durdurabilir mi? Yarın yine eski gafil gidişatı ile yoluna devam edecek siyaset kafilesinin yeniden bir Rum baskınına uğramayacağı ne malum? Hayır, beyhude kendimizi aldatmayalım ve başımızın çaresine bakalım. Şarkın safdil ve gafil siyaseti hakkında yeteri derecede malumatımız, tecrübemiz vardır. Düne kadar böyle giden bu siyaset yarın değişecek mi sanırsınız? Lozan yorgunluğu üstüne derin bir gaflet uykusuna dalmayacağımızı kim temin edebilir? İşittim ki Rum mahallelerinde geçen haftaya kadar yol hazırlığı yapanlar birkaç günden beri Lozan'dan gelen bir müjde üzerine seyahat çantalarını tekrar çözmüşler ve yeniden enine boyuna yerleşiyorlarmış, lateralarmın (kolu çevrilince müzik çalan sehpalı alet - programlanmış ezgilerin tekrarlandığı mekanik çalgı) manivelasını tekrar yağlıyorlarmış. Bunlar mübadele pazarlığının Lozan'dan ziyade İstanbul'da yapılması lazım geldiğini ispat eden alametlerdir. Eğer yakın zamanlarda ortadan kalkan mavi beyazın bir ikinci taşkınlığını, İstanbul Rumlarının Atina hesabına yeni bir azgınlığını görmek istemezsek diplomatları boş ve manasız laflarıyla kendi hallerine bırakarak biz burada seyyar satıcımızdan bankacımıza, işçi kadınıımızdan süslü hanımıımıza, zamaneperest hodbinlerimizden müfrit milliyetperverlerimize, hülâsa yedisinden yetmişine kadar vatani, dini, ırkı ve istiklalini namus ve hayatiyetini seven her Türk ile bütün Rum milletine karşı milli, iktisadi birleşik ve ortak bir cephe teşkil etmeliyiz. Bu cephe çok kuvvetli bulunmalıdır, içerisinde yer alan her fert o kadar azimli ve fedakâr olmalıdır ki Rum ırkı eskisi gibi içtimaiyemizi kavramak istediği zaman karşısında bir mermer duvar görmelidir." (İsmail Müştak, "İstanbul Rumları", *Tanîn*, 30 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 78.)

87 *Renin*, 26 Teşrin-i evvel/Ekim 1922, Numro: 13.

Proodos gazetesi buna göre Anadolu, Trakya, İstanbul, Makedonya ve hatta daha uzaklarda ikamet eden Hristiyanları hesaba katmak gerektiğini de yazdıktan sonra yine "Zaten Kemal Hükûmeti'nin bu ihanet meselesi hakkındaki son sözü Papa Eftim'i tanımayan her Hristiyan'ın hain ve katil telakki edilmeye kâfi ve idama müstahak olduğu merkezindedir. Fakat bir dereceye kadar henüz teyit etmeyen bir haberi dahi bertaraf edersek yine Trakya'da kalan ve yirmi ile kırk beş yaş arasında bulunan her Hristiyan'ın tutuklanacağı hakkındaki Edirne Valisi Şakir Bey'in beyanatına tesadüf etmekteyiz. Bununla beraber Refet Paşa, Pöti Parizyen gazetesi muhabirine yaptığı açıklamada bunların hepsini tekzip etmiş, Trakya'da Kemal Hükûmeti'nin maziyi unutmaya karar verdiğini ve istikbali adil esaslar üzerine bina etmeye çalışacağını söylemiştir. Fakat bu beyanata nasıl inanabiliriz ve bu beyanat acaba en son kararları mı teşkil ediyor? ..." diyordu.⁸⁸

Proodos gazetesinin bu yazdıklarından anlaşılan, Rumlar TBMM Hükûmeti temsilcisi olarak Refet Paşa'nın yapmış olduğu açıklamaları ve diğer yetkililerin beyanatlarını yeterli görmüyorlardı. Kendilerinin hep bir meçhulat karşısında bırakıldıklarını düşünüyorlardı.

7. Azınlıkların Geride Bıraktıkları Mallarla İlgili Bazı Çalışmalar ve Tespitler

İstanbul'dan azınlıklar içerisinde firar edenlerin çoğunluğunu Rumlar, Rumları takiben Ermeniler ve sonra da Museviler ile muhtelif yabancılar oluşturuyordu. Müslümanlardan da İstanbul'dan ayrılanlar bulunmaktaydı. Önceden dışarıya gitmeleri için bir ay süreyle kendilerine izin verilen gayrimüslimlerin göçleri sırasında ellerinde bulunan menkul ve gayr-i menkul mallarını devredip satmalarında herhangi bir olumsuzluk görülmemekteydi. Bu hususta Heyet-i Vekile kararı olmasından ötürü ülkede kalmak veya ülkeyi terk etmek isteyen Rumlar ve Ermeniler ellerinde bulunan gayr-i menkullerini satma hakkına sahiptiler. Fakat Lozan Barış Konferansı sürecinde Türk tebaası Rum ve Ermenilerin tasarruflarındaki gayr-i menkullerini tamamen elden çıkarmaları belirli sorunlara sebep olabilmekteydi. Bilhassa Rumların gayr-i menkullerini satmaları mübadele meselesinin tatbikini karışık bir şekilde sokacağından Maliye Vekâleti tarafından bu konuda verilen bir tezkere, İcra Vekilleri Heyeti'nin 10 Aralık 1922 tarihli toplantısında görüşüldü. Görüşmede alınan kararla Rumların ya da mübadeleye tabi tutulabilecek kişilerin her nerede olurlarsa olsunlar vazgeçtikleri gayr-i menkullerini satmaları yasaklandı. Değişik mahallerde bulunan Rumların gayr-i menkullerini satmaları hususuna Sıhhiye Vekili ve İstanbul'daki Rumların gayr-i menkullerini satmalarına da Maliye Vekili muhalif bulunduğundan, bu iki hususun halledilmek üzere TBMM'ne sunulması kararlaştırıldı.⁸⁹

88 *Renin*, 26 Teşrin-i evvel/Ekim 1922, Numro: 13.

89 BOA, HR. İM, DN: 40, GN: 8.

TBMM Hükümeti, İstanbul'dan firar eden şahıslara ait geride kalan mal ve mülkleri emval-i metruke olarak kabul etmekteydi. Bu çerçevede mal ve mülkler belirli kanunlara göre tespit ve idare edilecek, bazıları da durumuna göre satılıp bedelleri sahipleri adına emaneten saklanacaktı. Bunlar için çeşitli kararlar alınıp ilgili kanunlar uygulanacaktı. Söz konusu kanunlar gereğince Tasfiye Komisyonu kurulacaktı. Yani emval-i metrukenin tespit, idare ve satışlarına ciddi özen gösterilecekti.⁹⁰

Çeşitli firarlardan dolayı İstanbul'da çok sayıda emval-i metruke geride kalmaktaydı. Bu emval-i metrukelerin tespiti, idaresi ve satışı meselesi farklı güçlükleri de beraberinde getirmekteydi. Emval-i metrukenin en yoğun bulunduğu bölgelerin başında Beyoğlu geliyordu.⁹¹ Adalar, Boğaziçi, Çatalca, Beykoz, Kartal ve Üsküdar da emval-i metrukenin yoğun bulunduğu yerlerdi.⁹²

1922 Aralık ayı başlarında İstanbul Vilayeti hudutları dâhilinde bulunup firar eden Rumlar ile Ermenilerin emval ve emlakının kayıt ve tespitine başlandı. Firarilere ait emval-i metrukenin muhafaza ve idaresi için her mahallin en büyük mülkiye memuru başkanlığında birer komisyon kuruldu.⁹³

Aralık ayı sonuna doğru Dâhiliye Vekâletinden İstanbul Vilayeti ve mülhakatındaki emval-i metruke işlerinin idare ve tespiti ile ilgili İstanbul'a bir yazı gönderildi. Yazıda, azınlıkların mübadelesi meselesi mevzubahis edilerek, İstanbul ve civarının son vaziyeti dolayısıyla kendi isteğiyle buradan ayrılmış olan gayrimüslim ahali miktarının tespiti, ayrıldıkları mahallin açıkça belirtilmesi, terk edilmiş gayr-i menkullerin cins, miktar, mevki ve kıymetinin tespiti istenildi. Ayrıca tespit edilebilen bu gayr-i menkullere kaç muhacir

90 İstanbul ile mülhakatındaki emval-i metrukenin tespiti, idaresi, kiraya verilmesi, satışı hakkında uygulanan bazı kanunlar, kararlar ve nizamnameler için şuralara bakılabilir. 20 Nisan 1338/1922 Tarihli Kanun için: *İkdâm*, 6 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 9239; 4 Haziran 333 (1917) Tarihli Nizamname için: *Tanîn*, 30 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 78; Emval-i Metrukelerin İdare Şekli, Lüzumu Kadar Satış Komisyonları Teşkili ve Müzayede ile Satış hakkında Ocak 1923'te İstanbul'a gönderilen yazı için: *İkdâm*, 21 Kânûn-ı sâni/Ocak 1923, Numro: 9285; 29 Mart 1923 Tarihli Bakanlar Kurulu Kararı için: BCA, Bakanlar Kurulu Kararı (BKK), 030.18.1.1.7.14.12; *İkdâm*, 10 Nisan 1923, Numro: 9364; Bilâd-ı Meşgûleden Olan İstanbul'dan Firar ve Tegayyüp Eden Eşhasın Emval-i Metrukesi Hakkındaki 29.03.1339 Tarihli Talimatname için: Salâhaddin Kardeş, "Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2008, s. 153-154; İstanbul'dan Kaçan ve Kaybolan Kişilerin Taşınır ve Taşınmaz Malları Hakkında Yapılacak İşlemlere Dair 29.04.1339 Tarihli Kararname için: Kardeş, "Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 128-129; 13 Eylül 1331 (26 Eylül 1915) Tarihli Kanun için: Kardeş, "Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 23-31; 15 Nisan 1339 (1923) Tarihli Kanun için: Firdes Temizgüney, *Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017, s. 339-346; 29 Nisan 1923 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı için: BCA, BKK, 030.18.1.1.7.14.14; Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonları'na verilen Mayıs 1923 tarihli talimat için: *Tanîn*, 30 Mayıs 1923, Numro: 226.

91 *Tanîn*, 21 Kânûn-ı sâni/Ocak 1923, Numro: 100.

92 *İkdâm*, 18 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 9251; *Tanîn*, 27 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 75; *Tanîn*, 30 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 78.

93 *Tanîn*, 8 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 56.

nüfusun iskân edilmesinin mümkün olabileceği soruldu. Yine bu hususta gerekli incelemelerin yapıp bir ay zarfında TBMM Hükûmeti'ne cevap verilmesi de belirtildi.

Dâhiliye Vekâletinin yazısı üzerine İstanbul Vilayeti'nde Mektupçu Hakkı Bey'in başkanlığında İstanbul Jandarına Alay Kumandanı Kaymakam Halil Rifat, Emlak-ı Emiriyye Müfettişi Hüsnü, İstanbul Muhacirin Müdürü Muzafferettin, Ziraat Müdürü Hilmi, Nüfus Müdürü Seyfettin, Nafia Başmüfettişi Reşit, Polis Birinci Şube Müdürü Muavini Fuat, Defterhane Müdürü Ağâh Beylerden oluşan bir komisyon kuruldu. 25 Aralık 1922'de ilk toplantısını yapan komisyon, istenilen bilgilerin düzenli bir şekilde toplanması ve araştırılması için gerekli soruları içeren bir cetvel örneği hazırlayacaktı. İlgili kayıtlardan da faydalanıp emval-i metrukenin düzenli bir listesini tanzim edecekti. Emval-i metruke bölgelerinden her birinin incelenip araştırılması işi bu komisyon üyelerinden birine verilecekti. Komisyon pazartesi ve perşembe günleri olmak üzere haftada iki defa toplanacaktı. İşlerin esaslı ve seri bir şekilde yürütülmesi için polis merkezi, ihtiyar heyetleri, kısmen tapu memurları komisyonun emrinde çalışacaklardı.⁹⁴

Emval-i metruke ile ilgili düzenlenen cetveller her mahalde ihtiyar heyeti tarafından doldurulup tasdik edileceklerdi. İhtiyar heyeti tarafından tasdik edilen cetveller, polis merkezlerince onaylandıktan sonra İstanbul Emval-i Metruke Tasfiye Komisyonuna verilecekti. Böylece İstanbul'dan firar eden şahıslara ait gayr-i menkuller doğru bir şekilde ortaya çıkarılıp tespit edilmiş olacaktı.⁹⁵

Emval-i metrukenin çok olduğu mahallerde kayıt, tespit ve satış işlerini hızlı bir şekilde gerçekleştirmek için Aralık 1922'den itibaren üç ayı geçmemek şartıyla mahallince lüzum görülecek miktarda satış komisyonları da kurulacaktı. Bu komisyonun üyelerine mahalli meclis idaresince belirlenecek miktarda yevmiye verilecekti. Ayrıca komisyon emrinde gereken mahallerde uygun ücretlerle tahsildarlar istihdam olunacaktı.⁹⁶

Rumların ve Ermenilerin geride kalan emval-i metrukeleri ile ilgili bir taraftan İstanbul'a talimatlar gönderilirken, diğer taraftan da bunların sayımları noktasında çalışmalara başlanılmıştı. Örneğin İstanbul, Üsküdar, Adalar, Beyoğlu, Şile, Çatalca, Tuzla, Pendik, Kartal, Paşaköyü, Küçükbakkalköy, Büyükbakkalköy, Alemdağı, Sultançiftliği, Bakırköy gibi yerlerde çalışma ve tespitler yapılyordu.⁹⁷ Bu açıdan yapılan çalışmalar bütün İstanbul'u kapsamaktaydı. Çalışmalarda hem İstanbul ve mülhakatından ayrılan

94 *Tanîn*, 27 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 75; *İkdâm*, 27 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 9260; *İkdâm*, 26 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 9259; *İkdâm*, 18 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 9251.

95 *Tanîn*, 31 Mayıs 1923, Numro: 227.

96 *İkdâm*, 21 Kânûn-ı sâni/Ocak 1923, Numro: 9285.

97 *Tanîn*, 8 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 56; *Tanîn*, 10 Kânûn-ı evvel/Aralık 1922, Numro: 58; *İkdâm*, 9 Nisan 1339/1923, Numro: 9363.

azınlıkların sayıları hem de geride bıraktıkları mallarla ilgili rakamlar ortaya çıkarılmaya çalışıldı. Ortaya çıkarılanlar kayıt altına alındı. Geride kalan boş hanelerin bir kısmına muhacirler yerleştirildi. Bu konuda hazırlanan listeler Dâhiliye Vekâleti'ne de gönderiliyordu.⁹⁸

İstanbul'da emval-i metrukenin tespitine başlanıp süreç devam ettiği sırada aniden mallarına sahip çıkan kimseler de zuhur etmekteydi. Bunlar vaktiyle İstanbul'dan firar edip sonradan dönen kişilerdi. Fakat sebepsiz yere İstanbul'dan firar edip kaçanların emval-i metrukelerine el konulması yetkisi Tasfiye Komisyonuna verilmiş olduğundan bu gibi kimselerin iddialarına ehemmiyet verilmemekteydi. Bu şekilde ortaya çıkanların hemen tamamı 4 Kasım 1922'den önce İstanbul'u terk etmiş olduklarından firari sayılmamaları mümkün değildi ve bundan dolayı mallarının iadesi uygun görülmemekteydi.⁹⁹ Mesele hakkında da kanunlara göre hareket edilecek ve durumla ilgili verilecek hüküm sonucunu beklemek gerekecekti.¹⁰⁰

İstanbul Emval-i Metruke Komisyonları çalışmalarını sürdürürlerken, Maliye Vekâletinden gelen bir tebliğ üzerine lağvedildiler. Komisyonlar daha önce aldıkları emir gereği bazı emval-i metrukenin satışına başlamışlardı. Tespit işleri ayrı, satış işleri ayrı olarak yürütüldüğü için iki ayrı komisyon kurulmuştu. Komisyon azası da buldukları mahallin gayrimüslim unsurlarını göz önüne alarak üçer veya beşer kişiden meydana gelmekteydi. Son zamanlarda firarların artması üzerine komisyonların işleri daha da ağırlaştı ve bu noktada bazı suistimaller görülmeye başlandı. Bu durum üzerine o sırada Defterdarlığa tayin edilen Raşit Bey, komisyonlardan birinin bir suistimalde bulunduğunu haber aldı. Ardından da derhal komisyonların faaliyetine el koyarak tahkikat ve incelemeye başladı. Eski Maliye Müfettişi Seyfettin Bey de haber alınan suistimal hakkında incelemede bulunarak neticeyi Maliye Vekâletine bildirdi. Maliye Vekâleti de suistimalin devamına engel olmak için komisyonların lağvını emretti. Emir gereği Defterdar Raşit Bey, 10 Şubat'tan itibaren vilayet, liva ve kazalarda bulunan emval-i metruke komisyonlarını lağvedilmiş sayacak, bu komisyonların vazifelerini bir yerde toplayıp, satış ve tespit vazifesiyle meşgul olmak üzere on azadan oluşan yeni bir komisyon teşkil edecekti.¹⁰¹ 1 Nisan 1923'ten itibaren vazifelerine son verilecek olan eski komisyonların yerine tek bir komisyon kurulacaktı. Komisyon bir reis ve üç azadan ibaret olmak üzere toplam dört kişiden oluşacaktı. Oluşturulan merkezi komisyon satış muamelelerini idare etmek için yeterli miktarda memurda istihdam edebilecekti.¹⁰²

İstanbul'dan göç eden Rumlar ve Ermenilerden geriye kalan emval-i metrukelere komisyonlar tarafından el konulmasından dolayı bu kişilerden

98 *İkdâm*, 21 Şubat 1923, Numro: 9316.

99 *Akşam*, 5 Temmuz 1923, Numro: 1718.

100 Kardeş, "Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı, s. 128-129.

101 *İkdâm*, 9 Nisan 1923, Numro: 9363.

102 *İkdâm*, 10 Nisan 1923, Numro: 9364.

alacağı olan İtalyan şirketlerinin zararını tazmin için İtalya Yüksek Komiserliği TBMM Hükümeti'nin İstanbul Mümnessili Adnan Bey'e müracaat ederek TBMM Hükümeti'ni sorumlu tutacaklarını bildirdi.¹⁰³ Yine İngiliz Yüksek Komiserliği de bu durumdan şikayetçi olmakta ve bazı azınlık malları üzerinde hak iddiasında bulunmaktaydı.¹⁰⁴ Burada dikkati çeken nokta ise müttefiklerin bu durumdan da kendi lehlerine bir takım kazanımlar elde etmek istemeleridir.

Döneme ait kayıtlar ya da basına yansıyan bilgiler çerçevesinde İstanbul'dan firar edenlerin sayısını tam olarak tespit edebilmek çok mümkün olmadığından bunların geride bıraktıkları emval-i metrukeler hakkında da net bir rakam vermek mümkün değildir. Çünkü İstanbul'dan resmi yoldan gidenler olduğu gibi gayri resmi yoldan gidenler de olmuştur. Bunların tam tespitinin yapılması da zor bir meseledir. Buna rağmen Rumların, Ermenilerin ya da diğer azınlık grupların terk ettikleri emval-i metrukelerin tespit ve idaresine ciddi önem verilmiştir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul, Türklerle birlikte diğer farklı etnik unsurların da yaşadığı önemli bir merkezdir. Şehirde Türklerden başka Rum, Ermeni, Musevi ve başkaca çeşitli azınlıklar yaşamıştır. Devletin güçlü olduğu dönemlerde azınlık grupların İstanbul'da Türklere karşı herhangi olumsuz bir tavırları olmamıştır. Ancak bu durum 19. yüzyılda değişmeye başlamıştır. Milliyetçilik akımı Osmanlı Devleti içindeki azınlıkları da etkilemiştir. Devlete bağlı bazı milletler bağımsızlıklarını kazanmışken, bazı azınlık gruplar da çeşitli şekillerde yabancı devletlerin himayesini elde etmeye çalışmışlardır. İstanbul'da da bu yüzyılın son çeyreğinde karışıklıklar çıkarmışlardır. Ancak İstanbul'un başkent olması, şehirde kontrolün daha sıkı tutulması gibi sebepler dolayısıyla burada ki azınlıklar Anadolu'nun diğer vilayetlerindeki kadar etkili olamamışlardır.

İstanbul'daki azınlıkların Türklere karşı en yoğun faaliyete giriştikleri, taşkınlıklarda buldukları dönem, şehrin İtilaf Devletleri tarafından 13 Kasım 1918'de fiilen, 16 Mart 1920'de resmen işgal edildiği dönem olmuştur. Bu durum mütareke dönemi boyunca da devam etmiştir.

İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi azınlıklara Türklere karşı besledikleri düşmanca duygu ve düşüncelerini ortaya çıkarmalarına fırsat vermiştir. Çünkü bu tarihe kadar azınlıklar İstanbul'da Türklere karşı içlerinde türlü fenalıklar düşünmüş olsalar da bunları tam olarak uygulamaya koyamamışlardı. Ancak İstanbul'un işgal edilmiş olması ve şehirde müttefiklerin kontrolü ele geçirmeleri bu konuda daha rahat hareket etmelerini sağlayabilirdi.

103 BOA, HR. İM, DN: 40, GN: 12.

104 Firdes Temizgüney, "Lozan Sonrası Ermeni Emval-i Metrukesine Yönelik Düzenleme ve Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 62, Bahar 2018, s. 304-305.

Sonuçta zaten böyle oldu. Azınlıklar müttefikleri gerçek kurtarıcılar olarak karşıladılar ve işgal döneminde Türklere karşı bütün nefretlerini bazen doğrudan bazen de onlar üzerinden açıkça gösterdiler.

Milli Mücadele hareketinin başarıya doğru gitmesi, İstanbul'daki azınlıkları tedirgin etti. Büyük Taarruz'un kazanılması, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanması ve İstanbul'un yönetiminin TBMM Hükûmeti'ne geçmesi gibi hususlar onları endişeye düşürdü. Elde edilen başarılar Anadolu'da ki Milli Hareketi gönülden destekleyen İstanbul halkı arasında bir sevinç yaratmıştı. Kazanılan zafer şehirde coşkuyu arttırmıştı. Ancak azınlıklar bu durumu kendilerine yöneltilmiş bir tehdit olarak algılamışlardı.

Azınlıkların artık İstanbul'da durumun Türklerin lehine döndüğünü görmeleri korku ve endişelerini daha da arttırmıştı. Kendilerinin geçmişte Türklere karşı yapmış olduklarının intikamının alınacağı hissini ortaya çıkarmıştı. Bu yüzden de kendilerince çeşitli tedbirlere başvurmaktaydılar. Aslında bu dönemde İstanbul'da azınlıklara yönelik Türk halkının herhangi bir taşkınlığı söz konusu değildi. Öyle bir vukuatta meydana gelmemişti. Ortada olan durum Türk halkının uzun süren işgal senelerinin acılarından sonra askeri bir zaferin sevincini yaşaması ve bunun için gösterilerde bulunmasıydı. Bu da çok normal ve doğal bir durumdu. Basında azınlıkların durumuna yönelik onları eleştiren, yeri geldiğinde onlara karşı olumsuz fikirler beyan eden birtakım yazılar çıkmışsa da bunu dönemin psikolojik durumuna bağlamak gerekir. Çünkü Türk halkı azınlıkların mütareke döneminde ki tavırlarından dolayı çok ciddi sıkıntılar yaşamıştı ve bunu kısa sürede üzerinden atması da kolay olmayacaktı. Türk halkının o dönemde yaşamış olduğu olumsuzluklar gerçekten hemen unutulabilecek türden şeyler değildi.

Azınlıklar İstanbul'un idaresi TBMM Hükûmeti yönetimine geçince bu defa da kendilerinin tehlikede olduklarını düşündüklerinden çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bunlar da, çeşitli teşkilatlanma çabaları, İstanbul'dan firar, müttefik birliklerine asker olarak kayıt olma, TBMM Hükûmeti'ne bağlılıklarını bildirme, TBMM Hükûmeti önde gelenlerine suikast planlama şeklinde ortaya çıkmıştır.

Azınlıkların İstanbul'dan firarları bunların sayılarının ne kadar olduğu ve geride kalan malları sorununu doğurmuştur. Gerek İstanbul'dan firar eden azınlıkların sayıları gerekse geride bıraktıkları mallar ile ilgili döneme ait kayıtlarda ya da basında çeşitli rakamlar verilmiştir. Ancak bu rakamlar birbiri ile bazen çelişmekte bazen de tamamen farklılaşmaktadır. Gerçekte de dönemin şartları çerçevesinde azınlıkların İstanbul'dan firarları durumuna bakıldığında tam bir sayı vermek mümkün değildir. Çünkü bazıları resmi yollardan İstanbul'dan giderken bazıları da gayri resmi yollardan kaçtıkları için firarilerin miktarını tespit edebilmek zordur. Yine azınlıklardan geriye kalan malların tespiti için de aynı durum söz konusudur. Tam anlamıyla bütünü kapsayan bir tespit mümkün olamayabilir.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

II. Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cilt: 24, İçtima Senesi: 3.

III. Süreli Yayınlar

Akşam
Hâkimiyet-i Milliye
İkdâm
Renin - Tanîn
Tevhîd-i Efkâr

IV. Kitaplar

AKIN, Veysi, *Trakya'nın Türklere Devir Teslimi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1996.
ATA, Feridun, *İşgal İstanbul'unda Tehcir Yargılamaları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.
ATNUR, İbrahim Ethem, *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi*, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005.
AYDIN, Mahir, *İstanbul Kurtulurken İstanbul'un Kurtuluş Bayramı*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011.
BAKAR, Bülent, *Beyaz Ruslar Esir Şehrin Misafirleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2015.
BİLSEL, M. Cemil, *Lozan*, Birinci - İkinci Cilt, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

- BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2014.
- CRISS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- DEMİRCİ, Sevtap, *Belgelerle Lozan Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923*, Çeviren: Mehmet Morali, Alfa Yayınları, İstanbul, 2011.
- ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1996.
- EYYUPOĞLU, İsmail, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Osmanoğullarının Son Padişahu Vahideddin Mütareke Gayyasında*, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994.
- HİMMETOĞLU, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, I, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1975.
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan*, Hazırlayan: Hulûsi TURGUT, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.
- KARAKAYA, Ali, *İşgal Altında İstanbul*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2016.
- KARDEŞ, Salâhaddin, *"Tehcir" ve Emval-i Metrûke Mevzuatı*, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2008.
- KAYA, Halit, *Refet Bele Askeri ve Siyasi Hayatı 1881-1963*, Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.
- KILIÇ, Selami, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- MERAY, Seha L., *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt: 1-2-3-4-5-6-7-8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- MUTLU, Cengiz, *Mütareke Döneminde Rum Nüfus Hareketleri (1918-1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- SONYEL, Salâhi R., *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- SOYSAL, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- TEMEL, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- TEMİZGÜNEY, Firdes, *Emval-i Metrûke Meselesi Ermenilerden Kalan Mallar 1915-1923*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2017.

TOKER, Hülya, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, Genelkurmay Atase ve Denetleme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Türk İstiklal Harbi II nci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım III ncü Kitap Büyük Taarruzda Takip Harekâtı (31 Ağustos 18 Eylül 1922), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1969.

Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1962.

TÜRKGELDİ, Âli, *Moudros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O, Ankara, 1948.

UZEL, Nezh, *İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennett Anlatıyor Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, Selis Kitaplar, İstanbul, 2008.

ÜÇÜNCÜ, Uğur, *Büyük Taarruz*, Altınpost Yayınları, Ankara, 2012.

WALDER, David, *Savaşın Sonra Çanakkale Olayı (1922)*, Çeviren: M. Ali Kayabal, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

V. Makaleler

ATA, Feridun, "Mütareke Döneminde İtilâf Devletlerinin Hapishanelere Müdahaleleri ve Gayrimüslim Mahkûmları Tahliye Etmeleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XX/60 (2004), SS. 727-743.

BAKAR, Bülent, "Esarettten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Güz 2009, Sayı: 23, SS. 13-58.

DUMAN, Önder, "Mütareke İstanbul'unda Ermeni Faaliyetleri", *Ermeni Araştırmaları Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Avrasya Bir Vakfı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, Kış 2004 - İlkbahar 2005, Sayı: 16-17, SS. 151-172.

TEMİZGÜNEY, Firdes, "Bayburt Kaymakamı Nusret Bey ve Faaliyetleri (1914-1915)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (1), Mart 2018, SS. 147-164.

TEMİZGÜNEY, Firdes, "Lozan Sonrası Ermeni Emval-i Metrukesine Yönelik Düzenleme ve Uygulamalar", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 62, Bahar 2018, SS. 301-334.

OKUR, Mehmet, "İtilâf Devletlerinin İstanbul'daki Faaliyetleri, Osmanlı Hükûmetleri Üzerindeki Baskıları ve Hükûmetlerin Tutumu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX/57, Kasım 2003, SS. 1133-1156.

TOSUN, Hüseyin, “İtilaf Devletleri Son Birliklerinin 2 Ekim 1923 Tarihinde Türk Bayrağını Selamlayarak İstanbul’dan Ayrılışları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IX/27, Ankara, 1993, SS. 627-650.

VI. Tezler

ASLAN, Betül, *Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul’un İdaresi Meselesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1991.

SAYLAN, Gürkan Fırat, *1918-1923 Yıllarında İtilaf Devletlerinin İstanbul ve Çevresindeki Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2010.

ÖZDEMİR, Mehmet, *Refet Bele*, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992.